

SAD-KELİME-İ HAZRET-İ ALİ

(HAZRET-İ ALİ'NİN YÜZ SÖZÜ)

Çeviren

Aksaraylı Hasan RIZÂÎ

Hazırlayan

Prof. Dr. Âdem CEYHAN

Aksaray, 2023

SAD-KELİME-İ HAZRET-İ ALİ (HAZRET-İ ALİ'NİN YÜZ SÖZÜ)

Çeviren: Aksaraylı Hasan RIZÂÎ
Hazırlayan: Prof. Dr. Âdem CEYHAN

ISBN: 978-975-17-5762-3

Basım Tarihi: Kasım, 2023

T.C. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları

Sertifika No: 45718

© Copyright 2023

Kapak Tasarım: Gültekin ÖZBEK

Sayfa Düzeni: Nurhan AY

Baskı & Cilt: Berikan Yayınevi

Ergazi Mh. 2306 Sk. No: 70 Gersan-Y.Mahalle/ANKARA

Tel: (0312) 232 62 18 - Fax: (0312) 232 14 99

Matbaa Sertifika No: 47109

T.C. AKSARAY VALİLİĞİ İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ KÜLTÜR YAYINLARI-31

**T.C. AKSARAY VALİLİĞİ
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ**

Yayın Kurulu

Mustafa DOĞAN: İl Kültür ve Turizm Müdürü

Mümin BERK: Müdür Yardımcısı

Çağatay VAN: İl Halk Kütüphanesi Müdürü

Ebru SERT: Folklor Araştırmacısı

Ömer OK: Ar-Ge

İlban TARMAN: Ar-Ge

Gültekin ÖZBEK: Ar-Ge

AKSARAY VALİLİĞİ

İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

Küçük Bölcek Mah. Kapadokya Bulvarı (E-90)

No.108 Kat 3 Aksaray Kültür Merkezi Binası

68100 AKSARAY

Tel: 0 382 280 17 00 - **Fax:** 0 382 280 17 29

e-mail: iktm68@ktb.gov.tr - www.aksaray.ktb.gov.tr

Bu çalışmada, Aksaraylı Hasan Rızâ Efendi'ye ait eserin Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazmalar bölümünde İsmail Saib 1 nr. 5266 numarayla kayıtlı nüshası esas alınmıştır. Bu yayın Aksaray Valiliği Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından bastırılmıştır. Kitabın telif hakları İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan kurumun ve yazarın önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

Âdem CEYHAN

1964 yılında Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Harun köyünde doğdu. İlk tahsilini ailesiyle gittiği Berlin'de tamamladı. 1977'de yurda dönüp orta öğrenimine İstanbul'da devam ederek 1984'te Sivas Gazi Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl, Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1988'de lisans öğrenimini tamamladı. 1988'de adı geçen üniversiteye bağlı sosyal bilimler enstitüsünde yüksek lisansa başlayan Ceyhan, 1990'da Edirneli mutasavvıf şair Enis Receb Dede'nin hayatı ve divanı hakkındaki teziyle bu çalışmasını bitirdi. Doktorasına Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde başlayan Ceyhan, 1994'te *Bedr-i Dilşâd'ın Murad-nâme'si* isimli teziyle bilim dalında doktor unvanını aldı. 1995 yılında Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çeşitli dersler verdi. 2000 yılında makale, bildiri gibi yayınları ve Türk edebiyatında Hazret-i Ali vezizeleri hakkındaki eseriyle doçent unvanını aldı; 2007'de profesörlüğe yükseltildi. Lisans ve lisansüstü dersleriyle birlikte kitap, makale, bildiri gibi yayın çalışmalarını sürdüren Ceyhan, adı geçen bölümde 2008-2018 yılları arasında bölüm başkanlığı yaptı. 2019'da Manisa Celal Bayar Üniversitesinden ayrılan, hâlen Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde vazifesine devam eden Ceyhan'ın makale, bildiri ve kitapları vardır.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	IX
SUNUŞ	XI
ÖNSÖZ	XIII
GİRİŞ	1
Aksaraylı Hasan Rızâî Efendi'nin Hayatı.....	3
Sad-Kelime-i Hazret-i Alî Tercümesi.....	9
Sonuç	20
Metnin Teşkili	22
Sad-Kelime-i Hazret-i Alî	22
KAYNAKLAR	61

TAKDİM

Hız. Ali, İslam tarihinde kendisinden en çok söz ettiren şahsiyetlerden biridir. İlk Müslümanlardandır. Hız. Peygamber'in yanında büyüyerek onun yoldaşı ve damadı, vefatından sonra ise dört raşit halifesinden biri olmuştur.

Hız. Peygamber, "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır." diyor. Bu hadis, Hız. Ali'nin yukarıda andığımız yöneticilik vasıfları yanında ilmî ve irfani yönünü de ortaya koymaktadır. Onun âlim tarafına ek olarak bir de ediplik ve bilgelik vasfı vardır. Mesela Arapça bir divanı bulunmaktadır; bazı kasideler de kaleme almıştır. Hız. Ali'nin hitabe, mektup, vaaz ve nasihat türünde başka eserleri de mevcuttur. Onun güzel sözleri Osmanlı âlimleri, şair ve yazarları tarafından Osmanlı Türkçesine zaman zaman çevrilmiş ve bu özdeyişler halkın iyice anlaması için ara-sıra açıklamaya da tabi tutulmuştur. Hız. Ali'nin yüz vecizesini Türkçeye çeviren Osmanlı âlim, şair ve yazarlarından biri de Aksaraylı Hasan Rızâî'dir. Hasan Rızâî, *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*'yi 1644 yılında ikişer beyitli kıtalar şeklinde Türkçeye çevirmiştir.

Elimizdeki eseri yayına hazırlayarak günümüz okurlarıyla buluşturan Prof. Dr. Âdem Ceyhan, Hasan Rızâî'nin bu tercümesini Arap harfli metinden Latin alfabesine aktarmakla yetinmemiş; önce şairin hayatı ve eserleri hakkında derli toplu bilgi vermiş; sonra tam metnini istifadeye sunduğu kitapçığını incelemiştir. Bu çalışmanın kayda değer bir tarafı da Arapça özlü sözlerin Türkçe tercümesi olan kıtaların günümüz Türkçesine çevirilerini de ihtiva etmiş olmasıdır. Böylece Hız. Ali'nin fikir, bilgelik ve ahlâk yönü, kendisine nisbet edilen birtakım güzel sözler vasıtasıyla ortaya konmuştur. Valiliğimizce yayım-

lanan bu eserle Hz. Ali'nin hikmetli sözlerinden okurların, özellikle gençlerin ve çocukların faydalanması hedeflenmiştir.

Eseri, kültürümüze ve edebiyatımıza kazandıran Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a ve eseri yayımlayarak faydalı bir hizmete katkı sağlayan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğümüze teşekkür ederim.

Mehmet Ali KUMBUZOĞLU

Aksaray Valisi

SUNUŞ

İslam tarihi kitapları Hz. Ali'yi birçok yönleriyle anarlar. O, Peygamberimizin amcasının oğlu, damadı ve soyunun devamını sağlayan kişidir. Gazaların en şiddetli zamanlarında Hz. Peygamber'in dayanağı olmuş İslam kahramanlarından. O, aynı zamanda ilm şehrinin kapısıdır. Âlimliğiyle beraber Arap dilini en güzel ve düzgün şekilde konuşan bir hatiptir. Hz. Ali, 18. asırda dilimize çevrilmiş; şerh edilmiş ve 1981'de Latin harflerine aktarılarak yayınlanmış bir de divana sahiptir.

Onun en dikkate değer niteliklerinden biri de hem akla, tecrübeye, hem de İslam esaslarına uygun fikir, görüş ve öğütleri içine alan hikmetli sözlerin sahibi oluşudur. Bu eseri yayınlama amacımız, Hz. Ali'nin hikmet dolu sözlerinden ve yol gösterici öğütlerinden gençlerin ve ilgili okurların faydalanmasını sağlamaktır. Eserin ismi, *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali*, günümüz Türkçesindeki karşılığıyla "Hz. Ali'nin Yüz Sözü"dür. Yayınladığımız bu kitapta hem kitapçığın Latin harflerine aktarılan asıl şekli, hem de günümüz Türkçesine çevirisi yer almaktadır. Bu yüz hikmetli sözün mütercimi ise Aksaraylı Hasan Rızai'dir. 17. yüzyılda yaşamış âlim ve şairlerden olan bu zat, çeşitli şehirlerde kadılık vazifesinde bulunmuş; ayrıca birtakım eserler de telif etmiştir. Kitapta bu hemşerimizin hayatı ve eserleri hakkında da bilgi verilmiştir. Ahlak ve adaba dair birtakım bilgece fikir, görüş ve tavsiyeleri içine alan bu metinden azami derecede istifade edilmesini dilerim.

Eserin basılmasına olur veren Sayın Valimiz Mehmet Ali KUMBUZOĞLU'na; kütüphane raflarında kalmış Arap harfli bir yazmayı çağımız okurlarının anlayabilmesi için Latin harflerine ve zamanımız Türkçesine çevirmek suretiyle gün yüzüne çıkara-

ran Prof. Dr. Âdem Ceyhan'a, kitabın basılmasında emeği geçenlere teşekkür ediyorum.

Mustafa DOĞAN

İl Kùltür ve Turizm Müdürü

ÖNSÖZ

17. asırda Karaman eyaletine bağlı bir sancak olan Aksaray'da doğmuş Hasan Rızâî, "Çocuk babasının benzeridir" sözüne uygun şekilde, pederi Seyyid Abdurrahman Efendi'nin tuttuğu yoldan giderek İsanbul'da ilim tahsil etmiş; ayrıca tasavvuf ve irfana da alâkasız kalmayıp Celvetî tarikatine intisab etmiştir. İslâmi ilimlerle birlikte Arapça ve Farsça da öğrenen Hasan Rızâî, çeşitli şehirlerde kadılık vazifesini yerine getirirken birtakım eserler de telif veya tercüme etmiş, çalışkan bir kişidir. Şair tezkireleri, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye* zeyilleri gibi 17. asır tarihî ve biyografik kaynaklarında hayatı ve eserleri konusunda bilgiye rastlanmayan Hasan Rızâî, 18 ve 20. yüzyılda yazılmış birkaç Arapça yahut Türkçe kitapta kısaca tanıtılmıştır. Memleketi Aksaray'ın ilim, irfan sahibi insanları ve yaşadığı şehirlerde tanıdığı diğer kayda değer şahsiyetler hakkında da kitaplar yazmış olan Hasan Rızâî'nin –denebilir ki- manen dirilişi, 21. asrın ilk çeyreğinde olmuş; bu zaman zarfında hayatı ve eserleri hakkında çokça akademik çalışma ve yayın yapılmıştır. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü de bu gayretli âlim, şair ve yazarın birkaç eserini yayınlarak şehir tarihine takdire değer bir hizmette bulunmuştur.

2006'da bastırıp neşrettiğim *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri* isimli kitabımda, Hz. Ali'nin yüzü sözü konusunda manzum bir tercümesi bulunması dolayısıyla Seyyid Hasan Rızâî'nin hayatı ve eserlerini -o yılların şartlarının imkân verdiği ölçüde- araştırmış; bu konularda mümkün olduğu kadar bilgi vermeye çalışmışım. Çeşitli mevzulara ait yayınlarım arasında Hz. Ali sözlerinin tercüme ve şerhi türünden Arap harfli metinleri Latin alfabesine ve günümüz Türkçesine çevirerek birbiri ardınca yayınlarken, 2019'da Aksaraylı Hasan

Rızâî'nin *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî* çevirisini de *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*'nde neşrettim.

Bahis konusu Aksaraylı âlim, şair ve yazar hakkında müteaddit çalışma ve yayını olan Muhammet H. Cankurt, onun Hz. Ali'nin Yüz Sözü konusundaki eserinin de bir kitap hâlinde Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları arasında basılmasını teklif etti. Makale şeklinde yayınladığım bu eseri, gelen talep üzerine tekrar ele alıp gözden geçirerek ekleme, çıkarma gibi bazı değişikliklerle neşretmeyi gerekli gördüm. *Sad Kelime Tercümesi*'nin incelenmesi esnasında bu eserden verilen örneklerin günümüz Türkçesine çevirilerinin ilâve edilmesi, ayrıca geniş okuyucu kitlesinin yabancı olduğu çeviri yazı işaretlerinin giderilmesi, yapılan değişikliklerden birkaçıdır.

Elinizdeki eser, kadirbilir meslektaşım Muhammet H. Cankurt'un alâkası, İl Kültür ve Turizm Müdürü Mustafa DOĞAN'ın uygun bulması ve Aksaray Valimiz Sayın Mehmet Ali KUMBZOĞLU'nun oluru ile yayımlandı. Kendilerine müteşekkirim. Kitabın basılması sırasında emeği geçenlere de teşekkür eder; değerli okuyuculara faydalı olmasını dilerim.

Âdem CEYHAN

Sivas 2023

GİRİŞ

Ünlü Arap yazarı Câhız (ö. 255/ 869), Hz. Ali'ye nisbet edilen binlerce vecize arasından yüz sözü seçerek bir araya getirmiştir. Anılan yüz söz, Hârizmşahlar devrinde yaşamış şair ve yazar Reşîdüddin Vatvat (ö. 573/ 1177) tarafından Farsçaya çevrilmiş; Arapça ve Farsça olarak kısaca şerh de edilmiştir. İslam âleminin meşhur bir âlimince derlenen, yine başka bir tanınmış edebî şahsiyetince açıklanan bu sözler, sonraki asırlarda da hayli rağbet görmüş; onlarca şair ve yazar tarafından tercüme veya şerh edilmiştir. Edebiyat tarihimizde *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî*(Hz. Ali'nin Yüz Cümlesi)'nin mütercimi belli olmayan manzum veya mensur tercümeleri¹ yanında, sahibi bilinen çeviri ve açıklamaları da yer alır. Birkaç örnek vermek gerekirse, şu numuneler anılabilir: 16. asır divan şairlerinden Vardar Yeniceli Usûlî (ö. 945/ 1538), altmış dokuz hadisi tercüme ettikten sonra *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî*'den onunu aynı şekilde nazmen Türkçeye çevirmiştir.² Yine 16. asır edebî şahsiyetlerinden olduğunu tahmin ettiğimiz "Vahdetî" mahlaslı bir şair, Ali Paşa'nın -büyük bir ihtimalle Kanuni Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Semiz Ali Paşa'nın (ö. 972/1565)- işbaşına getirildiği yıl zarfında, *Sad-Kelime-i Hazret-i Murtazâ'yı* birer kıtayla Türkçeye çevirmiştir. Onun çevirdiği vecizelerden elli kadarı, Câhız'ın derlediği yüz söz arasında bulunmaktadır.³ Kanuni Sultan Süleyman saltanatının

¹ Bunların belli başlıları hk. bilgi için bk. Âdem Ceyhan- Rukiye Telli, "Hz. Ali'ye Ait Yüz Sözün Manzum Bir Tercümesi", *Prof. Dr. Mehmet Arslan'a Armağan*, Sivas 2019, s. 205-232.

² Âdem Ceyhan, "Usûlî'nin Hadis ve Vecize Tercümeleri", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2001-2003, İstanbul 2003, cilt XXX, s. 147-188.

³ Âdem Ceyhan, "Vahdetî'nin Sad-Kelime-i Hazret-i Murtaza Tercümesi", *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 1 (Yaz 2004), s. 21-68.

son yıllarında *Sad Kelime*'yi Türkçeye tercüme eden edebî şahsiyetlerden biri de Vardarlı Abdülhâdî Efendi'dir. Abdülhâdî Efendi, Hicri 968 (Miladi 1560-61) yılında Manastır kasabasındaki Kadı Yahyâ Medresesi müderrisiyken, Hz. Ali'ye nisbet edilen yüz sözü "*Tuhfetü'l-ihvân*" adı altında nesirle Türkçeye çevirmiş; kısaca izah da etmiştir.⁴

Sad-Kelime-i Hazret-i Ali'nin sonraki devirlerde de Türkçeye defalarca tercüme edildiği bilinmektedir. Meselâ, Kastamonulu müderris Hâceğîzâde Mustafa bin Mehmed (ö. 998/1589-90), Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın yüzer sözünü Türkçeye çevirdiği gibi, Hz Ali'nin Reşîdüddîn Vatvat tarafından açıklanan yüz sözünü de H. 970 (M. 1563) ve 978/ 1570-71 yılında nesirle tercüme etmiştir.⁵ Meşhur şeyhülislâm ve tarihçi Hoca Sâdeddîn Efendi'nin oğlu Abdülazîz Efendi (983-1027/ 1575-1618), bahis konusu vecizeleri Sultan I. Ahmed'in (saltanatı 1012-1026/ 1603-1617) isteğiyle dilimize tercüme etmiş ve kitapçığına "*Gül-i Sad-berg*" adını vermiştir.⁶ Eserinin bir yazma nüshasından Sultan IV. Murad devrini (1032-1049/ 1623-1640) idrak ettiği anlaşılan Mehmed Gubârî de *Sad-Kelime-i Ali*'yi nazmen Türkçeye çevirmiş olan şairlerimizden biridir. Biz, anılan eserin sahibi Mehmed Gubârî'nin, nakîbü'l-eşraflık vazifesinde de bulunmuş ve H. 1034/ M. 1625 yılında vefat etmiş "Kâsım Gubârî" olduğunu, bazı ipuçlarına dayanarak tahmin ediyoruz.⁷

⁴ Vardarlı Abdülhâdî Efendi, *Tuhfetü'l-ihvân* (Dostlara Armağan) Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü, haz. Âdem Ceyhan-Muhammet H. Cankurt, Ankara 2021.

⁵ Âdem Ceyhan-Fatih Koyuncu, "Kastamonulu Müderris Hâceğîzâde Mustafa Efendi'nin Sad-Kelime-i Hz. Ali Tercümesi", *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2020, Sayı 13, s. 84-153.

⁶ Reşîdüddin Vatvat, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad Berg*, çev. Hocazâde Abdülazîz Efendi, haz. Âdem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul, 2008.

⁷ Âdem Ceyhan- Halil Çeçen, "Diyarbakırlı Bir Hattat, Müderris ve Nakîbü'l-eşraf: Seyid Kâsım Gubârî ve Hz. Ali'den Yüz Söz Tercümesi", *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, 02-05 Kasım 2016, Diyarbakır 2017, c. 2, s. 819-849.

H. Ali'ye ait yüz sözü on yedinci asırda dilimize çeviren âlim ve şairlerden biri de Aksaraylı Seyyid Hasan Rızâî'dir. Onun bu konudaki eserini ele alıp incelemeye başlamadan önce hayatı ve eserlerine dair kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

Aksaraylı Hasan Rızâî Efendi'nin Hayatı

17. asrın telif yönünden oldukça verimli kadı, şair ve yazarlarından biri olduğu hâlde Aksaraylı Hasan Rızâî'nin hayatı ve eserleri hakkında çağının şura tezkireleri ve *eş-Şekā'iku'n-Nu'mâniyye...* zeyillerinde bilgiye rastlayamadık. Onun bir eseri hakkında bilgi ihtiva eden -görebildiğimiz kadarıyla- en eski bibliyografik kaynak, Hanifzâde Ahmed Tâhir'in (ö. 1217/1802) H. 1172/M. 1758'de tamamladığı ve "*Âsâr-ı Nev*" (Yeni Eserler) adını verdiği Arapça *Keşfü'z-zunûn...* zeylidir. Hanifzâde, bu kitabında Hasan Rızâî'nin H. 1074 (M. 1664) yılında telif ettiği *Tuhfetü'l-menâzil* adlı manzum eserini tanıtmıştır.⁸ Hasan Rızâî'nin hayatı ve eserlerine dair kısaca bilginin yer aldığı diğer bir kaynak ise, 18. asır âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi'nin (1131-1202/ 1719-1788) H. 1175/ M. 1762 yılında tamamladığı Arapça *Mecelletü'n-nisâb...*'dir. Müstakimzâde, burada onu şu manadaki Arapça cümlelerle tanıtır: "Anadolu kadılarından olup Adana hâkimi bulunan bir kadı'nın mahlasıdır. Bu zat hacca gitmiş; *Kasîde-i Bür'e*'yi tercüme etmiş; Hama'da Şeyh Abdürrezzak b. Şerefüddîni'l-Kâdirî'den tarikat dersi almıştır. (...) Şiirleri ve başka eserleri vardır."⁹

⁸ Hanifzâde Ahmed Tâhir, *Âsâr-ı Nev, Keşfü'z-zunûn*'un Latince tercümesi sonunda, nşr. Gustavus Fluegel, Nova Opera ab Ahmed Hanifzâdeh Ad Continuumum Haji Khalfae, *Lexion Bibliographicum et Encyclopædicum a Mustafa ben Abdallah*, London, M.DCCC.LII, c. 6, s. 635-36.

⁹ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-niseb ve'l-kuna ve'l-elkâb*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 232b.

Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1339/1920) *Keşfü'z-zunûn* zeylinde de Hasan Rızâî'nin *Tuhfetü'l-menâzil, Dîvân, Mârifetü't-Tarîkati'l-Kâdiriyye, Miftâhü's-saâdet fî Şerhi Kasîdeti'l-bürde* adlı eserleri tanıtılmıştır.¹⁰ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn...* isimindeki Arapça biyografik kitabında Aksaraylı şair Rızâî'nin hayatını birkaç cümleyle anlattıktan sonra *Îzâhu'l-meknûn...*'da tanıttığı eserlerinden üçünün adını kaydeder.¹¹ Hasan Rızâî'nin manzum *Kasîdetü'l-bürde* tercümesini burada anmayı ihmal eden İsmail Paşa, H. 1071 (M. 1660-61) yılında Hama'da vefat ettiğini yazmakla yanılmıştır. Çünkü Hasan Rızâî'nin *Tuhfetü'l-menâzil* adlı hac seyahatnamesini H. 1074 (M. 1664), manzum *Gülistân* tercümesini ise H. 1080 (M. 1669) senesinde tamamladığı bilinmekte; bundan dolayı ölüm yılı diye kaydedilen 1071'in hatalı olduğu anlaşılmaktadır.

Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1861-1925), *Osmanlı Müellifleri*'nde Hasan Rızâî'nin hayatı ve eserleri hakkında üç cümleden ibaret şu kısa bilgiyi vermiştir: "Meşâyih-ı Celvetiyye'den âlim ve tabîat-ı şî'riyyeye mâlik bir zât olup Konya vilâyetindeki Aksaray'dandır. 1080 târîhinde *Gülistân*'ı nazmen tercüme etmiştir ki bir nüshası Rüstem Paşa Kütüphânesinde mevcuddur. İlâhiyâtını câmi' bir eseri de vardır."¹² Görüldüğü gibi Bursalı Tâhir Bey'in önceki bilgilere yegâne ilavesi, Hasan Rızâî'nin H. 1080 (M. 1669-70) yılında *Gülistân*'ı nazmen tercüme ettiği'dir.

Son yıllarda lisansüstü tez, makale, bildiri gibi çeşitli ilmi çalışma ve yayınlar, Hasan Rızâî'nin anılanlardan daha çok sayıda eserinin olduğunu ortaya koymuştur. Biz de *Türk Edebiya-*

¹⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya, İstanbul 1945-47, c. 1, s. 259, 505; c. 2, s. 512, 525.

¹¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1951, c. 1, s. 295.

¹² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/ 1915, c. 1, s. 62.

tı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri adlı kitabımızda, asıl mevzumuz olmadığı hâlde, bir tercümesini tanıtacağımız için, onun hayatını, eserlerini araştırmış; neticede doğum yılına dair bir şiirin tesbit etmiş; *Tuhfetü'l-kudât*'ın kendisine ait olabileceğini belirtmiş; mevcut bilgilere ilâvelerde bulunmaya çalışmıştık.¹³ Rızâî'nin eserlerinde yer yer kendi hayatı, babası, ilim tahsili, tasavvufla alâkası, vazife yaptığı yerler vs. hakkında da bilgi verdiği görülür. Biz, sırası geldiğinde atıfta bulunacağımız bazı akademik çalışma ve yayınlarda, bilhassa Muhammet H. Cankurt'un basılmış olan yüksek lisans tezinde onun hayatı tafsilatlı denebilecek ölçüde hikâye edildiği, ayrıca meydana getirdiği ilmî, edebî mahsuller hakkında malumat verildiği için,¹⁴ bu konuyu tekrar uzunca ele almayacak; bir tercümesini inceleyip neşredebileceğimiz şairin hayatını kısaca yazdıktan sonra belli başlı eserlerini tanıtmakla yetineceğiz.

Hasan Rızâî, H. 1007/ M. 1599 yılında -o zaman Karaman eyaletine bağlı bir sancak olan- Aksaray'da doğdu. Babası, çevresinde "Hacı Efendi" olarak bilinen Seyyid Abdurrahmân Efendi (ö. 1049/ 1639), kadı, Celvetî tarikatı mensubu ve Aksaray'ın nakîbü's-sâdâtıdır. Hasan Rızâî de yetişme çağında Azîz Mahmud Hüdâyî'nin Koçhisar'daki (Koçhisâr-ı Karaman) halifesi Akbaba Mustafa Efendi'ye intisap etmiş bir Celvetî'dir. İlim tahsili için İstanbul'a giden Hasan Efendi, medreselere devam ederken Azîz Mahmud Hüdâyî'nin sohbetlerine de katıldı. Onun 1030-34/ 1620-24 yıllarında Şeyhülislam Esad Efendi'nin danişmendi ve evli olduğu anlaşılmaktadır. Aksaraylılar ve Daren-

¹³ Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara 2006, s. 248-252.

¹⁴ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. *Hasan Cankurt, Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Akçağ Basım Yayın, Birinci Baskı, Ankara 2015, s. 53-276.

deliler arasında kabrinin yeri konusunda ihtilâfların bulunduğu Şeyh Hamîdüddîn-i Aksarâyî'nin, meşhur adıyla "Somuncu Baba"nın torunlarından biriyle evli olan Hasan Efendi'nin Muhsin'den başka Hoca Şah adlı bir oğlu daha vardır. Hemşehrisi Dânişî Şaban Efendi, şairin ilk hocalarından olup Hasan kendisinden talik yazısı konusunda ders almıştır. Hasan'ın kardeşi Seyyid Ahmed Çelebi de Aksaraylı âlimlerdendir; memleketinde kadılık, kadı naipliği, Antep'te kadı olan babasının naipliği vazifelerini yerine getirmiştir.

Aksaray'da bir medresede müderrislik eden Hasan Rızâî, H. 1055/ M. 1645'te Denizli kadılığına tayin edildi. Burada Muhsin adını koyduğu bir oğlu dünyaya geldi. İki yıl sonra bu vazifeden ayrılmak mecburiyetinde kaldı; memleketine gidip Aksaray'da bir buçuk yıl ikamet etti. Kırk aylık bir müddetle Malatya kadılığına tayin edildiği hâlde, adı geçen şehirde dört ay kaldıktan sonra vazifesinden alındı. Azlini müteakiben Sivas'a gelip bu şehirde ve Malatya'da bir yıl vazife yaptı. H. 1060/ M. 1650'de Hama kadılığına tayin edilen Hasan Efendi, bir yıl iki ay kadar bu şehirde bulunduğu sırada Şeyh Şerefeddîn'den Kâdirî tarikatı halifelîği aldı. H. 1063/ M. 1653'te Antakya kadısı oldu. Onun Amasya, Çorum, Kars, Halep, Humus, Alaşehir, Adana gibi birçok şehirde kadılık ettiği ve H. 1073/ M. 1663'te hac farızasını yerine getirdiği de hayatına dair edinilen bilgiler arasındadır. Yetmiş yılı aşkın ömür sürdüğü, eserlerinden anlaşılmasına rağmen, vefat yeri ve tarihi bilinmemektedir. Abdurrahman İmâdî eş-Şâmî'nin hac menzilleri ve menasiki hakkındaki bir eserini istinsah eden şairin bahis konusu metinde belirttiği H. 1087 (M 1676) yılına dayanarak 77-78 yaşlarında sağ olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵

¹⁵ Hasan Cankurt, a.g.e., s. 77.

Eserleri

1- *Kân-ı Ma'ânî: Tuhfe-i Şâhidî*'deki Farsça kelimelerin harf sırasına konması suretiyle meydana getirilmiş bir Farsça-Türkçe manzum sözlüktür. Bilgi edinmek isteyen bir çocuğun ricası üzerine H. 1053'te (M. 1643) hazırlanan eser, Muhittin Turan tarafından bir yazma nüshasına dayanılarak yayımlanmıştır.¹⁶ Ramazan Eken, yüksek lisans tezinde bahis konusu lügatin bilinen nüshalarını karşılaştırarak tenkitli metnini meydana getirmiştir.¹⁷

2- *Tuhfetü'l-kudât*: 1053/1643'te yazılmış; İslam esaslarına göre hüküm verme (kadılık), şahitlik, vekillik, suçların cezaları, vasiyet, veraset gibi çeşitli fıkhi konulardan bahseden Türkçe, manzum bir eserdir.¹⁸

3- *Miftâhu's-saâde*: Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürde* adıyla meşhur Arapça naatının 1054/1644 yılında yapılmış nazmen tercüme ve şerhidir. Mütercim, bu kasidenin her bir beytini üçer beyitle Türkçeye çevirip kısaca açıklamıştır. Eserle alâkalı olarak Hasan Cankurt bir yüksek lisans çalışması yapmış ve bu tez yayımlanmıştır.¹⁹

4- *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî Tercemesi*: Hz. Ali'ye ait yüz Arapça sözden 95'nin birer kıtayla Türkçeye tercümesidir.

¹⁶ Muhittin Turan, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*, Volume 7 / 4, Fall 2012, Ankara-Turkey, p. 2939-2992.

¹⁷ Ramazan Eken, *Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî Adlı Manzum Farsça-Türkçe Sözlüğü*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2016.

¹⁸ Hasan Cankurt, "Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî ve Tuhfetü'l-Kudât Adındaki Manzûm Eseri". *İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dili ve Edeyatı Öğrenci Kongresi*, 27-28 Ağustos 2012-Bildiriler, TUDOK, s. 219-226.

¹⁹ Hasan Cankurt, *Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Akçağ Basım Yayın, Birinci Baskı, Ankara 2015.

Şairin 1054/1644 yılında tamamladığı bu eseri hakkında sırası geldiğinde daha fazla bilgi verilecektir.

5- *Tecelliyât-ı Hüdâyî'nin Nazmen Şerhi*: Mürşidi Azîz Mahmud Hüdâyî'nin *Tecelliyât* adlı Arapça tasavvufî eserinin manzum tercüme ve açıklamasıdır. 1055/ 1645'te tamamlanan tercümenin devamında Celvetî tarikatına dair mensur bilgi verilen bir bölüm de vardır.²⁰

6- *Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Gaffâr*: Memleketi Aksaray'ın veli, salih insan ve kadılarını anlattığı Arapça bir kitapçıktır. Müellifin 1056/1646 senesinde Denizli'de tamamladığı bu eseri, Hasan Uçar ve Mustafa Şen tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.²¹

7- *el-Mahmûdiyye fî menâkibi ricâli'l-bilâd*: Hasan Efendi, bu Arapça eserinde çeşitli Osmanlı şehirlerindeki vazifeleri sırasında gördüğü âlim, salih, sufi ve kadılardan bahseder; onlarla alâkalı hatıralarını anlatır.

8- *Kadılık Merkezlerine Dâir Bir Defter*: 1063/ 1653 yılında yazılan ve kadılık merkezlerini elifba sırasına göre kısaca anlatan, manzum-mensur Türkçe bir metindir. (Bir nüshası: İÜ Ktp. Nadir Eserler Bölümü nr. 10390, vr. 1b-4b).

9- *Tezkiretü's-sâlikîn ve Risâletü'n-nâdimîn*: 1067/1657 yılında tamamladığı bu Türkçe eserinde, ömrü boyunca yakın olduğu ve yardımlarını gördüğü şeyhleri anlatır. Mustafa Çağırıcı, yüksek lisans tezinde söz konusu eseri iki yazma nüshasına dayanarak Latin harflerine aktarmış ve daha önce anılan *Mahmûdiyye*'nin Arapça aslı ile Türkçe tercümesine yer

²⁰ Kenan Erdoğan- Hasan Cankurt, "Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi, "Teceliyyât' Adlı Arapça Eseri Ve Tecelliyât'a Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme/ Şerh Üzerine". *Turkish Studies*, Volume 8/4 Spring 2013, p. 783-816.

²¹ Hasan Rızâî El-Aksarâyî, *Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Gaffâr*, Edisyon Kritik - Çeviri: Hasan Uçar-Mustafa Şen, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara 2017.

vermiştir.²² *Tezkiretü's-sâlikîn...*, Muhammet H. Cankurt tarafından bir incelemeyle birlikte yayınlanmıştır.²³

10- *Tuhfetü'l-menâzil ve Tuhfetü'l-huffâz*: Rızâî, 1075'te (1664-65) telif ettiği bu manzum eserinde Üsküdar'dan kafile hâlinde hacca gidişlerini ve seyahat intibalarını anlatır.²⁴

11- *Cûy-ı Rahmet*: Sâdî-i Şîrâzî'nin 656/1258 yılında yazdığı *Gülistân* isimli meşhurhasan rızai Farsça eserinin 1080/1669-70'te İstanbul'da tamamlanan manzum tercümesidir.²⁵

12- *Dîvânçe*: Şairin çeşitli nazım şekil ve türlerinde yazdığı dinî, tasavvufî şiirlerini içine alır. (Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr. 3347, vr. 204a-223a; Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp. Hüdayi Koleksiyonu nr. 1800).²⁶

Rızâî'nin eserleri veya kendisine mâl edilen metinler burada tanıtılanlardan ibaret değildir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn...* adını verdiği *Keşfü'z-zunûn...* zeylinde *Mârifetü Tarîkati'l-Kâdiriyye*'yi de Hasan Rızâî'ye ait eserler arasında sayar.²⁷

Sad-Kelime-i Hazret-i Alî Tercümesi

Hayli verimli bir âlim, şair ve yazar olduğu söylenebilecek Hasan Rızâî'nin manzum Türkçe eserlerinden biridir. Bu eserin,

²² Mustafa Çağırıcı, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü's-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkik ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

²³ Muhammet H. Cankurt, *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn (Azîz Mahmûd Hüdâyî Menâkıbnâmesi) Metin-İnceleme-Sözlük-Dizin*. Ankara 2021.

²⁴ Bu eserin muhtevası hk. bilgi için bk. Hasan Cankurt, a.g.e., s. 211-213.

²⁵ Aysun Çelik, *Türk Edebiyatında 'Gülistân' ve Hasan Rızâyî'nin 'Cûy-ı Rahmet' Adlı Manzum Gülistân Şerhi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2017.

²⁶ Daha fazla bilgi için bk. Betül Okatalı, *Hasan Rızâyî-i Aksarâyî ve Şiirleri*, DBY Yay. İstanbul 2023.

²⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e. c. 2, s. 512. (Hasan Rızâî'ye atfedilen başka bazı eserler için bk. Hasan Cankurt, a.g.e., s. 247-256).

şimdiki hâlde tesbit edilebilen tek nüshası, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi yazmalar bölümünde İsmail Saib I nr. 5266'da kayıtlıdır.²⁸ Kitapçığın kapağında eser adı ve sahibi şöyle belirtilmiştir: “Manzum ‘*Sad-Kelime-i Alî Tercemesi*’ Li-Cenâb-ı Rızâyî Hasan, Aksaraylı Abdurrahman Efendizâde Efâzıl-ı Şuarâ ve Ulemâ-yı Kuzâtdan Sene 1054”. 1a'da Manzum “*Sad-Kelime-i Alî Tercemesi*” başlığı ile tercümenin “nâzımı” ve yılı hakkında şu kayıt vardır: “Ulemâ-yı kuzât ve şuarâdan Aksaraylı (Konya) Hacı Efendizâde Seyyid Hasan Rızâî, sene 1054.” 1b'de Hz. Ali'ye ait beş vecizenin sadece Arapça aslı yazılmış; tercümeleri için ikişer satır boş bırakılmıştır. Kalan 95 vecizenin tercümesi, 2a-7b arasında yer almaktadır. Arapça sözler kırmızı, tercümeleri mavi mürekkeple, sıra numaraları ise kurşun kalemle yazılmıştır. Sayfa 2b'den itibaren vecizelerin sıra numarasında yer yer takdim, tehirler görülmektedir. 1b ve 8a dışındaki sayfalarda yirmi beş satır vardır. Sayfa kenarlarında (2a-b, 3a-b, 4a, 6a-b, 7a-b) bazı Arapça kelimelerin *Ahterî* lügatinden alınan karşılıkları da kaydedilmiştir. 8a'da “Hâtîme” başlıklı yedi beyitle sona eren metnin istinsah tarihi ve müstensih adı kayıtlı değildir.

Hasan Rızâî'nin tanıttığımız eserinin eldeki yegâne nüshasında, Hz. Ali'ye nisbet edilen yüz sözü tercüme sebebini anlatan bir bölüm olmadığından, bu hususta bilgi edinemiyoruz. Fakat bahis konusu eserin “Hâtîme” (Sonuç) kısmında tamamlanış tarihi, sahibinin memleketi, ismi ve babasının adı hakkında bilgi bulunmaktadır. Hasan Rızâî Efendi'nin böyle bir eser meydana getirmesinde, seyyidliklerini

²⁸ Bu nüshanın bir suretini anılan kütüphaneden temin etmiş olan Muhammet H. Cankurt, onu ricam üzerine bana gönderdi. Kendisine teşekkür ederim.

tasdik eden nakîbü'l-eşrâf “Ebü'l-Kâsım Gubârî”nin²⁹ *Sad-Kelime-i Hazret-i Ali* türünden bir kitapçığının olması, ayrıca hemşehrisi ve hocası Dânişî Şâban Efendi'nin H. 1052 (M. 1643) yılında, yani bir sene önce yine Hz. Ali'ye ait 275 kadar vecizeyi elifba harfleri sırasına göre ihtiva eden *Nesrû'l-leâlî*'yi nazmen tercüme etmiş bulunması da -muhtemelen- tesirli olmuştur. Zira şairin ilim sahibi oluşu, önceki yıllarda ve asırlarda yapılmış bazı *Sad-Kelime-i Ali* tercümelerini -büyük bir ihtimalle- bildiğini düşündürmekte; memleketinin salih insanları hakkındaki Arapça biyografik eserinde Dânişî'nin Hz. Ali sözlerine dair eserinin bulunduğunu belirtmesi³⁰ de ondan haberdar olduğunu göstermektedir.

Hasan Rızâî, Hz. Ali'nin *Sad Kelime*'sini dilimize nazmen çevirmiş; bu çalışmasını 1054 yılı Safer ayı ortasında Perşembe günü (21 Nisan 1644 tarihinde) tamamlamıştır. Aksaraylı şair, eserinin elimizdeki nüshasına göre, Hz. Ali'nin *Sad Kelime*'sinden doksan beşini, hezec bahrinin “mefâîlün mefâîlün feûlün” kalıbıyla ve iki beyitli kıtalar hâlinde Türkçeye tercüme etmiş; sadece diğer vecizelere nazaran uzunca olan son sözü üç beyitle dilimize çevirmiştir.

Bu tercümeleşik yönünden incelendiğinde, mısraların çoğunda imale ve onun kadar olmasa da ara sıra zihaf görülür. Bilindiği gibi imale, aslında kısa olan hecenin, kullanılan aruz kalıbı icap ettirdiği için uzun okunması, zihaf ise bunun tersi, yani uzun olan hecenin vezin zoruyla kısa okunmasıdır. Türk şairlerinin 14 ve 15. asırlarda meydana getirdikleri manzum eserlerde imale ve zihaf daha çok görülmekte, 16. asırda aruz ölçüsünü kullanma konusunda oldukça maharet kazandıkları

²⁹ Seyyid Hasan eş-şehîr bi-Rızâyî, *Tezkiretü's-sâlikîn ve Risâletü'n-nâdimîn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin yazmaları, nr. 41, vr. 7a.

³⁰ Hasan Rızâî el-Aksarâyî, *Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Ğaffâr*, Selimiye- İbrahim Hakkı Konyalı Ktp. nr. 65, vr. 171a-b.

bilinmektedir. 17. asırda ise bu vezin, bilhassa ileri gelen şairler tarafından, daha ustaca kullanılmış; imale ve zihaf büsbütün ortadan kalkmamışsa da -denebilir ki- önceki asra nazaran azalmıştır. Bu arada imalenin tamamen kusur kabul edilmediğini, “kabîh” (çirkin) sayılan yanında “mergub”, yani beğenilmiş olanının da bulunduğunu hatırla(t)mak gerekir.³¹ “Dili altında gizli oldu âdem” (7. Söz), “Müşâvere ki sünnet oldu cânâ” (28. Söz) örneklerinde olduğu gibi, bir Türkçe veya Arapça kelimedeki kısa hecenin, aruz kalıbı gerektirdiği için uzun okunması, imalenin kabih sayılan sınıfına dâhildir. Hasan Rızâî’nin bu eserindeki kıtaların hemen hepsinde makbul olmayan cinsten imale görülmekte, işaret edilen vaziyet, vezin konusunda pek başarılı olmadığına delalet etmektedir. Şairin tercümesinde ara sıra göze ilişen zihafılar için de şu mısralarda bulunanlar örnek gösterilebilir:

“Hudâ’ya ‘âsi olan n’ola cânâ” (13. Söz),
“Elün çek kes tama’ ey ahi cânâ” (16. Söz)
“Zarar vermez (?) sana bil ef’i cânâ” (77. Söz).

Vezin zarureti, şairin “buhl, zühd, afv, ye’s, ribh, kizb” gibi bazı Arapça kelimeleri, tercih ettiği aruz kalıbına uydurabilmek için “buhul” (15. Söz), “zühüd” (30. Söz), “afiv” (36. Söz), “yeis” (56. Söz), “ribih” (71. Söz), “kizib” (72. Söz) şeklinde değiştirerek kullanmasına da sebep olmuştur. Bunlardan “ye’s’in Türkçede “yeis” biçiminde söylendiğine veya yazıldığına rastlansa da diğerlerinin belirtilen şekillerde kullanılması, sanırız, yadırganabilecek durumdadır. Yine şairin aruz ölçüsüne iyi derecede hâkim olamayışı, zaman zaman “ki, kim” vb. “haşiv” (fazlalığı belli, doldurma) denebilecek kelimeleri kullanması sonucunu doğurmuştur:

³¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Orhan Şaik Gökyay, “İmâle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, s. 177-178.

“Marazdur bu ki hiç zahmı belüsüz

Olan câhil ki murdâr öldi cânâ” (35. Söz)

[Bu, yarası hiç belli olmayan bir hastalıktır. Cahil olan, pis ölmüştür...]

“Şunun kim ola her sözünde vâfir

Latîfesi ki olmaz hâli cânâ” (50. Söz),

[Ey can (gibi değerli dost), her sözünde şakası çok olan kimse, (iki şeyden) boş kalmaz:]

“Şu kim fehm itmeye nef‘ ile zarrın

Anun mühmel ki her işi de cânâ” (82. Söz)

[Fayda ve zararını anlamayan kimsenin her işi ihmal edilmiştir.] örneklerinde olduğu gibi.

Şairin kafiyesi, denebilir ki, büyük kısmı itibarıyla kaidelere uygundur. Ancak “...oldı cânâ / ...n’oldı cânâ” (8. Söz), “...içinde cânâ / ...anı cânâ” (41. Söz), “...etme cânâ / ...dendi cânâ” (70. Söz) misallerinde görüldüğü üzere zaman zaman redifle yetindiği, kusur olarak göze ilişmektedir. (Kafiyesi kusurlu kıtalar için başka bazı örnekler: 13, 32, 44, 58, 68, 76, 89, 90, 91, 96. sözün tercümeleri).

Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, mütercim, Hz. Ali’ye nisbet edilen yüz güzel sözün çoğunu doğru düzgün tercüme etmiş; fakat az bir kısmına -bizce- tam, isabetli karşılık verememiştir. Mesela, “Kibirle övgü bir arada bulunmaz.” manasındaki مع الكبر لا ثناء cümlesi için, “Alamaz kibr ile kimse du’âyı” karşılığı (14. Söz), pek uygun değildir. Burada “du’âyı” yerine “senâyı” veya “sitâyış” kelimesinin kullanılması daha uygun olurdu. Yine mütercim لا معقل احصن من الورع sözünün tercümesi olmak üzere “Vera’dan özge bir yer yok sığınam” mısramı yazmıştır. (32. Söz). Bu Arapça vecizedeki “ahsan” kelimesinin dilimizdeki karşılığı, “özge” (başka, gayri) değil, “daha muhkem” veya o devir Türkçesiyle “dahı berk”tir. Metinde dikkat nazarımızı çeken bütün pürüzlü tercümeleri

burada tek tek ele alıp tenkit etmeyecek, hatalı çevirilere dair iki örnek daha vermekle yetineceğiz: Mütercim, “Arzulara güvenme! Çünkü o ahmakların sermayesidir.” manasındaki

vecizesini،

“Sakın bahşişe itme i’timâdı
Hamâkate odur ser-mâye cânâ”

[Ey can (gibi değerli dost), sakın bahşişe güvenme. Ahmaklığın sermayesi odur.]

mısralarıyla tercüme etmiştir. (55. Söz). Hâlbuki “münâ” kelimesine “bahşiş” değil, “istekler, arzu edilen şeyler” karşılığının verilmesi gerekirdi. Zira bilindiği gibi “bahşiş”, bağış olarak verilen para vs., atıyye, ihsan demektir. Hasan Rızâî, 66. sırada bulunan ve “Hikmet, müminin yitiğidir.” manasına gelen الحكمة ضالة المؤمن cümlesindeki “dâllet” kelimesine de hatalı bir karşılık vermiştir:

“Sakın bahs itme hikmetden ki hergiz
Kişi azdırıcı [ol] bahsi cânâ”

[Ey can (gibi değerli dost), sakın felsefeden, insanı doğru yoldan saptırıcı o konulardan bahsetme!]

Burada “dâllet” kelimesine, azdırıcı değil, yitik mal karşılığının verilmesi uygun olurdu. Çünkü “dâllet”, yerinden, yolundan ve sahibinden ayrılıp yolsuz, sahipsiz ve yersiz kalan hayvan manasına gelir; faydalı ilme de denir. Anılan vecizede hikmetin inanan kişiyi doğru yoldan şaşırtıcı ve saptırıcı değil, onun arayıp bulması gereken kaybı olduğu ifade edilmiştir. Bu manada bir hadisin rivayet edildiği de bilinmektedir.³² Mütercimin de tercümesi sırasında faydalandığı, sayfa kenarlarındaki notlardan anlaşılan *Ahterî-i Kebîr*'de söz konusu kelimenin bir manası şöyle verilmiştir: “ed-Dâllet: Bi-teşdîdî'l-lâm behâyimden issi evin bilmeyüp yabana gider davar.

³² Tirmizî, “İlm”, 19; İbn Mâce, “Zühd”, 15.

Müzekkeri ve müennesi berâberdür. Ve maânî ve ilm üzerine dahi itlâk olunur.³³ كما يقال الحكمة ضالة كل حكيم

Eğer Hasan Rızâî, *Sad-Kelime-i Alî*'yi kendisinden önce tercüme eden Kastamonulu müderris Mustafa bin Mehmed, Hocasâde Abdülazîz Efendi gibi âlim, şair ve yazarların bu konudaki eserlerini inceleydi, herhâlde bazı vecizeleri çevirirken yanılmazdı. Mütercimim Arapça vecizelerde geçen kelimeler için uygun gördüğü birtakım karşılıklar da hem kitapçığının Arapça, Türkçe ve Farsça söz varlığı, hem de tercüme işinde ne derece başarılı olduğu konusunda bir fikir verebilecektir:

- 'abd: kul (9. söz, 51. söz)
- 'adüvv: düşmen (22. söz)
- ağsân: budaklar (90. söz)
- ahfâ: gizli (44. söz)
- 'arefe: bildi (23. söz)
- 'avâkıb: son (75. söz)
- a'yâ: özge (35. söz)
- bağy: isyân (13. söz)
- beşşir: müjde eyle! (10. söz)
- birr: eylik (9. söz, 15. söz)
- cenâh: kanat (39. söz)
- ceza': feryâd ü figân (12. söz)
- cür'a: bir içim su (74. söz)
- ecmel: güzel (34. söz)
- efkar: gâyetde muhtâc (82. söz)
- ekber: pek büyük (44. söz)
- enceh: kurtarıcı (33. söz)
- et'ab: dahi müşkil (42. söz)

³³ Mustafa b. Şemseddîn (Ahterî), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310 / 1892, c. 1, s. 488.

- ezell: gâyetde zelîl (51. söz)
gınâ: baylık (84. söz)
hâdis: belâ (10. söz)
hâsid: hased ehli (53. söz)
hazer: sakınma (77. söz)
hürr: kişizâde (9. söz, 56. söz)
ictinâb: kaçmak (18. söz)
kat': kesmek (78. söz)
kâzib: yalancı (72. söz)
kefâ: yeter (52. söz)
kezûb: yalancı (28. söz)
kıllet-i akl: akıl eksikliği (20. söz)
lâ tenzur: nazar etme! (11. söz)
ma'kıl: sığınacak (yer, 32. söz)
mahbuuv: gizli (7. söz)
mâ-lâ-ya'nî: nef'i olmayan (45. söz)
mekîde: hile (44. söz)
mele': halk (37. söz)
mirâ': muhâlefet (24. söz)
mülûk: begler (29. söz)
nehem: taâma hırs (16. söz)
nush: nasîhat (37. söz)
rıkk: kul (56. söz)
rubbe: (katı) çok (54. söz)
senâ: duâ (14. söz)
sû'i'l-edeb: edepsizlik (17. söz)
sûded: ululuk (25. söz)
şârid: tagılan şey (86. söz)
şerr: yaramazlık (67. söz)
şürka: lokma (74. söz)
takrî': başa kakmak (37. söz)
'ucb: tekebbürlük, kendi özin gör- (83. söz)

'uzûbet(-i lisân): dili tatlı olmak (8. söz)
 verâ': ön (98, 99. söz)
 zafer: gâlib olmak (52. söz)
 zi'âret: yaramaz huy (26. söz)

Mütercimim Arapça vecizelerdeki kelimelere verdiği karşılıklar gözden geçirildiğinde, bunların çoğunun doğru olduğu, ancak "ecmel, ahfâ, avâkıb" gibi birkaçında tam isabet edemediği veya yanlışlığı görülmektedir. "Ecmel"e pek güzel, en güzel yerine "güzel" (34. Söz), yine onun gibi ism-i tafdil olan "ahfâ"ya "gizli" (44. Söz), cem' (çokluk) hâlindeki "avâkıb"a "son" karşılığını vermek (75. Söz), büyük kusur sayılmasa da biraz pürüzlü görünmektedir. Arapça cem' hâlindeki "a'dâ" kelimesine Türkçe çokluk eki getirilip onun "a'dâlarun" şeklinde kullanılması (78. Söz), yine Arapça "tekebbür"e gereksiz yere -lik eki ilave edilmesi de (83. Söz), fesahat yönünden temas edilebilecek yanlışlardandır.

Hasan Rızâî'nin manzum tercümelerinde Arapça sözlerin Türkçe karşılığı, yarısına yakın bir kısmında tek, takriben üçte birinde iki, geri kalanlarında ise üç veya dört mısra ile ifade edilmiştir. Belirtilen ilk grup tercümeler için şu mısralar örnek gösterilebilir:

قيمة كل امرء ما يحسنه "Kişinin kıymeti ihsânıdır bil" (5. Söz).

[Bil ki, insanın değeri iyiliğidir.]

المرء مخبوء تحت لسانه "Dili altında gizli oldu âdem" (7. Söz).

[İnsan, dilinin altında gizlidir.]

لا ظفر مع البغي "Zafer yok bir dem isyân ile şâha" (13. Söz).

[Sultana isyanla (hiç) bir zaman zafer olmaz.]

İkinci bölüm, yani Arapça sözlerin iki mısra hâlinde çevrilişi konusunda şunlar nümune olarak anılabilir:

من عذب لسانه كثر اخوانه

"Şunun kim âlem içre dili tatlı

Anun yârânı bil çok oldu cânâ” (8. Söz)

[Ey can (gibi sevgili dost), bil ki, dünyada dili tatlı olanın dostu çok olur.]

بالبرّ يستعبد الحرّ

“İdersen eylik eyle bu cihânda

Kişi-zâde kul olur sana cânâ” (9. Söz),

[Ey can, bu dünyada edersen, iyilik et! (İyilik edersen,) doğuştan hür olan, sana kul-köle olur (bağlanır).]

لسانك تقتضيك ما عوّدته

“Kişinün söylemek ister lisânı

Neye mu’tâd olursa anı cânâ” (21. Söz).

[Ey can (gibi değerli dost), insanın dili neyi âdet etmişse, onu söylemek ister.]

Arapça vecizelerin üç veya dört mısra hâlinde tercüme edilişi hususunda da iki örnek göstermekle yetinelim. Mütercim, “Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele!” manasındaki

بشّر مال البخيل بحادثٍ او وارث sözünü Türkçeye şöyle tercüme etmiştir:

“Bahîlün mâline sen müjde eyle

Olur mâlün telef di ana cânâ

Ya ölürsin anı vârisler alur

Ya uğrar bir belâ di sana cânâ” (10. Söz).

[Ey can (gibi değerli dost), sen cimriyi, “Malın mahvolur...” diye müjdele! Ona, “Ya ölürsün; onu vârislerin alır veya sana bir belâ rast gelir” de!]

“Çok muvafakat nifaka, çok muhalefet de şikaka (bozuşmaya) sebep olur.” manasındaki كثرة الوفاق نفاق و كثرة الخلاف شقاق sözünü şair şöyle çevirmiştir:

“Bir âdemle ziyâde ihtilâtun

Nifâk oldu sonunda dindi cânâ

Hilâfın hod ziyâde sonı budur

Düzensizlik hemân bilindi cânâ” (68. Söz).

[Ey can (gibi değerli dost), “Bir kişiyle fazla karışıp görüşmen, sonunda nifak olur” dendi. Fazla muhalefet etmenin sonunun daima rahatsızlık olduğu bilindi...]

Görüldüğü gibi, anılan Arapça cümlelerin karşılığı dört mısradadır.

Malum olduğu üzere, Arapça, Farsça bilen, İslami ilimleri tahsil ve talim eden edebî şahsiyetler, belli bir tarihten sonra eserlerinde Türkçe kelimeler yerine onların Arapça veya Farsça karşılıklarını kullanmayı daha çok tercih eder olmuşlardır. Bu bakımdan Hasan Rızâ'nın bazı kıtalarında kullandığı şu Türkçe kelimeler, dikkat çekici sayılabilir:

assı (54. söz): fayda, kâr, kazanç.

azmak (73. söz): yolu kaybetmek, yolu şaşırarak, dalâlete düşmek.

değme (92. söz): gelişigüzel, rastgele.

dürüşmek (22. söz, 55. söz): çalışmak.

ense (64. söz): arka.

kamu (83. söz): bütün, hep.

kanda (Hâtîme 1. beyit): nerede.

katı (54. söz, 83. söz): gayet, pek, çok.

özge (45. söz): başka.

sayrı (20. söz): hasta.

sin (40. söz): kabir, mezar.

tami (18. söz): cehennem.

yarlıgamak (100. söz): affetmek, günahı bağışlamak, mağfiret etmek.

Eserin muhtevasına gelince, Hz. Ali'nin “*Sad Kelime*” adıyla tanınan yüz güzel sözünde sağlam bilgi sahibi olma, gaflet uykusundan uyanma, değerini bilme, iyilik etme, kendini ve Rabbini bilme, tatlı dilli olma, cimrilikten kaçınma, belalar

sırasında sabretme, ayrıca azgınlık, kibir, oburluk, kıskançlık vb. kötü huy yahut davranışlardan sakınma gibi daha ziyade ahlâka dair bazı tecrübe mahsulü fikirler, görüşler dile getirilmiş; okuyucuya doğrudan veya dolaylı yoldan birtakım telkin ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Başka bir ifadeyle “Değerini bilen kişi helâk olmaz; Kişi dilinin altında gizlidir; İyilikle hürler köle edilir; Azgınlıkla murada erilmez; Kıskançlıkla rahat birlikte bulunmaz; Akıl tamam olduğunda söz eksilir; Şeref soy sople değil, fazilet ve edepledir” örneklerinde görüldüğü üzere, bu vecizelerde ahlâk ve âdâb konuları hakkında muhataplara tafsilatlı ve teorik bilgi verme yönüne gidilmemiş; çoğu zaman birer cümle, ara sıra da iki cümle hâlinde, kısa fakat özlü dersler, öğütler verilmiştir.

Sad-Kelime-i Hazret-i Alî tercümesi belagat yönünden ele alınıp incelendiğinde, mütercim Hasan Rızâî'nin vecizeleri çevirirken zaman zaman tezat, mecaz, teşbih, istifham, telmih gibi edebî sanatları kullandığı görülür. Esasen “İnsanlar uykudadır, öldükleri zaman uyanırlar.”, “İyilikle hürler köle edilir.”, “Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele.”, “Esenlikten daha güzel elbise yoktur.”, “Aracı, dilek sahibinin kanadadır.”, “Cahilin nimeti çöplükte biten yeşillik gibidir.”, “Beklentisiz olmak hürlük, (insanlardan) beklenti içinde bulunmak köleliktir.” misali Arapça sözlerin bir kısmında da mecaz, teşbih, tariz, tezat gibi edebî sanatlardan faydalanılmış; tabii olarak bu durum tercümelere de aksetmiştir. Şairin eserinde tezat, mecaz, teşbih gibi sanatlar diğerlerine nazaran daha çok kullanılmakla birlikte istifham, telmih, tekrar, irsal-i mesel, iştikak vb. anlatımı güzelleştirmeye yarayan söz hünelerinden de nadir de olsa faydalanıldığı görülür.

Sonuç

Hem mektep ve medreselerde öğretilen zahirî ilimleri, hem de irfan sahibi kişilerin rehberliği sayesinde erişilebilen bâtinî ilimleri tahsil ettiği için “zü'l-cenaheyn” (iki kanatlı) denebilecek bir edebî şahsiyet olan Aksaraylı Hasan Rızâî, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kadılık vazifesinde bulunurken, bir hayli manzum ve mensur eser de telif etmiştir. 17. asır, hatta Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin Arapça *Mecelletü'n-nisâb...*'ndaki kısa biyografi ile Hanifzâde Tâhir'nin *Âsâr-ı Nev* adlı *Keşfü'z-zunûn...* zeylindeki bir kitap tanıtımı istisna edilirse, 18 ve 19. asır biyografik, bibliyografik kaynaklarında adına ve hayat hikâyesine rastlanmayan bu verimli âlim, mutasavvıf, şair ve yazar hakkında daha çok kendi eserlerinden bilgi edinilmektedir.

Onun edebî çalışmalarından bir kısmının konusunu, *Sad-Kelime-i Hazret-i Alî, Kasîdetü'l-bürde, Gülistân* gibi kendisinden önce defalarca tercüme ve şerh edilmiş Arapça yahut Farsça eserler teşkil eder. Seleflerinin izinden giden şair, H. 1054/ M. 1644 yılında, Hz. Ali'ye ait meşhur yüz sözden doksan beşini birer kıtayla Türkçeye çevirmiştir. Rızâî'nin tercümesi, vezin ve kafiye gibi şeklî yönlerden, ayrıca maksadı doğru düzgün ve güzel anlatış bakımından ustaca denemeyecek durumda olup yer yer bazı kusur ve pürüzler taşımaktadır. Bununla birlikte şair, ahlâk ve âdâb konularına dair çeşitli bilgece görüş ve tavsiyeleri ihtiva eden bir Arapça vecizeler derlemesini Türkçeye tercüme ederek okuyuculara tatlı dilli olma, iyilik etme, belalar sırasında sabırlı davranış, haddini bilip aşmama, işlerini gerektiğinde ehliyle istişare, takva, lüzumundan fazla konuşmama gibi bazı insani ve İslami faziletleri telkin etmeye; ayrıca onları azgınlık, kibir, kıskançlık, cimrilik, oburluk vb. kötü huy yahut davranışlardan sakındırmaya çalışmıştır. Denebilir ki, Seyyid Hasan Rızâî, Hz. Ali gibi İslam tarih ve kültüründe mühim yer tutan bir şahsiyete ait bazı güzel sözleri

çevirmekle hemen her asırda Müslümanlar, hatta ahlaki faziletlere uygun yaşayışı mühim kabul eden bütün insanlar için değerini koruyabilecek bir çalışma yapmıştır.

Metnin Teşkili

Vecizeler Latin harflerine aktarılırken tarafımızdan sıraya konmuş; böylece yazmadaki öne alma ve sonraya bırakmalar giderilmiştir. Bu sebeple Arapça sözlerin yerleri ve tercümelerinde değişiklik ortaya çıktığı için yaprak numaraları verilememiştir. Arapça cümlelerden sonra onların Türkçe karşılıkları köşeli parantez içinde metne eklenmiş; bunun ardından Hasan Rızâî'nin manzum tercümeleri Latin asıllı harflere aktarılmıştır. Kelimelerin yazılışında nüshadaki imlaya bağlı kalınmış; ancak zihaf bulunan yerde hece kısa kaydedilmiştir. Son olarak bu kıtaların günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi, yine köşeli parantez içinde ilave edilmiştir.

Sad-Kelime-i Hazret-i Alî

Manzum

“Sad-Kelime-i Alî Tercemesi”

Nâzımı Ulemâ-yı kuzât ve şuarâdan Aksaraylı (Konya) Hacı Efendizâde Seyyid Hasan Rızâî, Sene 1054.

[١] النَّاسُ بِزَمَانِهِمْ أَشْبَهَ مِنْهُمْ بِآبَائِهِمْ

[1. İnsanlar, babalarınınkinden daha ziyade kendi zamanlarına benzerler.]

[٢] لَوْ كُشِفَ الْعِظَاءُ مَا أزدَدْتُ يَقِينًا

[2. Eger perde açılrsa, şüphesiz bilgim artmaz.]

[۳] النَّاسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا

[3. İnsanlar uykudadır; öldükleri zaman uyanırlar.]

[۴] مَا هَلَكَ امْرَأٌ عَرَفَ قَدْرَهُ

[4. Kendi değerini bilen kişi helâk olmaz.]

[۵] قِيَمَةُ كُلِّ امْرَأٍ مَا يَحْسِنُهُ

[5. Kişinin değeri, iyiliği kadardır.]

Kişinün kıymeti ihsânıdır bil

Bahîl olana âdem dime cânâ

Neye kâdir isen sen eyle ihsân

Yalınız başına gel yime cânâ

[Ey can (gibi sevgili dost), bil ki, insanın değeri iyiliğidir.

Cimri olana insan demel!..³⁴ Neye gücün yetiyorsa, onu başışla; ikram et; gel, yalnız başına yeme.³⁵]

[۶] مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

[6. Kendini bilen, Rabbini bilir.]

۷ المرء مخبوء تحت لسانه

[7. Kişi, dilinin altında gizlidir.]

Dili altında gizli oldu âdem

Bilinmez âlim ol câhil mi cânâ

Kelâmından bilinür merd-i kâmil

Muhassal fâzıl ehl-i dil mi cânâ

[İnsan, dilinin altında gizlidir. Onun bilgili mi, bilgisiz mi olduğu bilinmez ey dost! Ancak olgun kişi, sözünden bilinir.

³⁴ Burada -dilimizde “nekes” şeklinde de söylenen- Farsça “nâkes” kelimesinin “insaniyetsiz, alçak ve cimri” manalarına geldiğini hatırla(t)mak uygun olur.

³⁵ “Allah nezdinde yemeklerin en sevimsisi, sofrada çok kişinin bulunduğu yemektir.” mealinde bir hadis rivayet edilmiştir.

Kısacası, faziletli ve gönül sahibi mi (olduğu, konuştuğunda ortaya çıkar) ey dost!]

٨ من عذب لسانه كثر اخوانه

[8. Dili tatlı olanın dostu çok olur.]

Şunun kim âlem içre dili tatlı

Anun yârânı bil çok oldı cânâ

Riâyet idegör bay ü fakîre

Ne eksilür dilünden n'oldı cânâ

[Ey can (gibi sevgili dost), bil ki, dünyada dili tatlı olanın dostu çok olur. Zengin ve fakire saygı göster. (Böyle yaptığında) senin dilinden ne eksilir, ne olur ki?!.]

٩ بالير يستعبد الحرّ

[9. İyilikle hür kişi, kul köle edilir.]

İdersen eylik eyle bu cihânda

Kişi-zâde kul olur sana cânâ

Kulun olsa kaçar bed-nefslik itme

Riâyet eyle indi ana cânâ

[Ey can, bu dünyada edersen, iyilik et. (İyilik edersen,) doğuştan hür olan, sana kul-köle olur (bağlanır). Şirretlik etme. (Eğer kötülük ve huysuzluk edersen,) kölen olan kimse bile senden kaçır. Öyleyse şimdi onu gözet...]

١٠ بشرّ مال البخيل بحادثٍ او وارثٍ

[10. Cimrinin malını felâket veya vârisle müjdele!]

Bahîlün mâline sen müjde eyle

Olur mâlün telef di ana cânâ

Ya ölürsin anı vârisler alur

Ya uğrar bir belâ di sana cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), sen cimriyi, “Malın mahvolur” diye müjdele. Ona, “Ya ölürsün; onu vârislerin alır veya sana bir belâ rast gelir” de!]

۱۱ لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال

[11. Söyleyene bakma; söylenen söze bak!]

Nazar itme sakın sen söyleyene

Sözünde var mı ma'nâ dinle cânâ

Kişi genc-i hünerdür sözi miftâh

Hakîkat bu durur yeg anla cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), sakın sen söyleyene bakma; onu dinle; sözünde mana var mı (anla!) İnsan bir hüner hazinesi, sözü ise onun anahtarıdır. Gerçek budur ey değerli dost, onu iyi anla.]

۱۲ لجزع عند البلاء تمام المحنة

[12. Belâ sırasında sabırsızlıkla sızlanmak, zahmeti arttırır.]

Belâ vaktinde feryâd ü figânı

Sakın eyleme sen sabr eyle cânâ

Sabırsızlık tamâmen mihnet oldu

Dahi artık şükürler eyle cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), sakın belâ zamanında acıyla bağırıp çağırma; sabret. Çünkü sabırsızlık tamamen zahmet, meşakattir. (Allah'ın nimetlerine) daha fazla şükürler et.]

۱۳ لا ظفر مع البغى

[13. Azgınlıkla zafer olmaz.]

Zafer yok bir dem isyân ile şâha

Hudâ'ya âsi olan n'ola cânâ

İtâat idegör dâ'im itâat

Muînün Hazret-i Hak ola cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), sultana isyanla (hiç) bir zaman zafer olmaz. (Başarı elde edilmez). Allah'a isyan eden(günahkâr kimse)den ne çıkar?!. Ona daima itaat etmeye bak itaat ki, Cenab-ı Hak yardımcın olsun.³⁶]

١٤ لا ثناء مع الكبير

[14. Kibirle övgü bir arada bulunmaz.]

Alamaz kibr ile kimse duâyı
Tevâzu' ehli ol âlemde cânâ
Ki aslın katre-i mâ oldı ma'lûm³⁷
Olur hâkî tab'-ı âdem de cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada tevazu sahibi ol. Kimse kibirle duayı (övgüyü) alamaz. Bilinmiş olduğu gibi, aslın bir su damlasıdır... İnsanın yaratılışı da topraktan...³⁸]

١٥ لا برّ مع شحّ

[15. Cimrilikle iyilik bir arada olmaz.]

Buhul ile cihânda eylik olmaz
Ko buhli âdet it eyliği cânâ
Bahîl olan dinür girmez cinâna
Sehâdur her safânun yiği cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada cimrilikle iyilik birlikte olmaz. Cimriliği bırak; iyiliği âdet et! "Cimri olan

³⁶ Buradaki fikir ve tavsiyenin şu mealdeki ayete dayandığı söylenebilir: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulülemre (idarecilere) de. (...)" (Kur'an, Nisa Suresi, 4/ 59).

³⁷ "mâ" kelimesi, asıl metinde "mâdur" şeklindedir. Bildirme eki (-dur) giderilirse veya "oldı" yerine "bu" kelimesi kullanılırsa, aksama ortadan kalkar. Tahminimize göre, metni yazan yazıcıya ait ve aksamaya sebep olan bildirme ekini giderdik.

³⁸ Kitanın son mısraında Hz. Âdem'in topraktan yaratıldığını bildiren Kur'an ayetlerine işaret edilmektedir. (Bu konuda Âl-i İmran Suresinin 59. ayeti örnek gösterilebilir.)

cennetlere girmez”³⁹ denir. Her zevkin ve safanın üstünü, cömertliktir ey dost.]

١٦ لا صحة مع التهم

[16. Oburlukla sağlık bir arada olmaz.]

Taâma hırs idende sıhhat olmaz

Harîs olma sakın sen dahi cânâ

Olur mahrûm harîs olan her işde

Elün çek kes tama' ey ahi cânâ

[Yemeğe aşırı istekli olanda sağlık olmaz. Ey can (gibi değerli dost), sakın sen de (yemeğe) düşkün olma. Hırslı olan kimse her işte mahrum olur. Elini çek; tamahtan uzak dur ey cömert dost!]

١٧ لا شرف مع سوء الادب

[17. Kötü ahlâkla şeref bir arada olmaz.]

Edebsizlik ile olmaz şeref hîç

Müşerref yine edeb ehli cânâ

Dinildi çün hayâ îmândan oldı

Hazerle ol gözet mahalli cânâ

[Ey can (gibi sevgili dost), edepsizlikle şeref hiç birlikte bulunmaz. Şereflenmiş olan, yine edep, hayâ sahibidir. Mademki (bir hadiste) “Hayâ imandandır”⁴⁰ denildi, o hâlde sen de (kötü huylardan) sakın; (her işe ait) yeri gözet.]

١٨ لا اجتناب من محرم مع الحرص

[18. Hırs ve tamahkârlıkla haramdan sakınılamaz.]

³⁹ “Cimri, ibadet edici de olsa Cennete girmez.” manasında bir cümle, hadis diye rivayet edilmişse de hadis âlimleri onun asılsız olduğunu ifade ederler. (İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdîs 'alâ elsineti'n-nâs*, Beyrut, 1418 / 1997, c. 1, s. 332, nr. 885). Bununla birlikte müminleri cimrilikten sakındıran ve onlara cömertliği telkin eden sahih hadislerin bulunduğu da bilinmektedir.

⁴⁰ *Buhârî*, “İman” 16, 3; “Edeb” 77.

Kaçılmaz hırs ile aslâ harâmıdan

Bu hırs ehli harâmî oldı cânâ

Harîs olma kanâat eyle kârı

Harâmî menzili tam' oldı cânâ⁴¹

[Ey can (gibi değerli dost), açgözlülükle haramdan asla kaçılmaz. Bu hırs sahipleri harami oldu... Aşırı istekli olma; işini kanaat et. Haraminin yeri cehennemdir ey dost!]

١٩ لا راحة مع الحسد

[19. Kıskaçlıkla huzur birlikte olmaz.]

Hased ehli ile hîç râhat olmaz

Hasûd olma safâlar eyle cânâ

Kişiye ni'meti viren Hudâ'dur

Vire sana duâlar eyle cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), kıskaç kimselerle hiç rahat olmaz. Çok kıskaç olma; rahat et, safa sür. Kişiye nimeti veren, Allah'tır. Dualar et ki sana da versin...]

٢٠ لا مرض اضنى من قلة العقل

[20. Akıl kıtlığından daha şifasız bir hastalık olmaz.]

Maraz yokdur zaîf idici ekser

Akıl eksikliğinden gayrı cânâ

Fücûr u şekk ile viren nifâkı

Budur bunun gibi yok sayrı cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), çok kere akıl noksanlığından başka zayıf düşürücü hastalık yoktur. Azgınlık ve şüphe ile münafıklığı veren budur. Bunun gibi hasta yoktur...]

⁴¹ Mütercim, "tamu" kelimesini, ikinci mısradaki "harâmî" ile kafiye yapabilmek için tamı'ya çevirmiş; fakat bu defa kullandığı aruz kalıbına uydurabilmek için de onun son harfini gidermek zorunda kalmıştır.

٢١ لسانك تقتضيك ما عودته

[21. Dilini neye alıştıırırsan, seni ona zorlar.]

Kişinün söylemek ister lisânı

Neye mu'tâd olursa anı cânâ

Eyü söze eyü kâra heves it

Viresin zikr-i Hak'la cânı cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), insanın dili neyi âdet etmişse, onu söylemek ister. İyi söz söylemeye, iyi iş yapmaya heves et ki, canı Cenab-ı Hakk'ı anlayla veresin...]

٢٢ المرء عدو ما جهله

[22. Kişi, bilmediği şeyin düşmanıdır.]

Kişi bilmediginün düşmenidür

Ki bilmez kendi taksîrini cânâ

Kusûr itme dürüş ilme kemâle

Kemâl ehli bulur yerini cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), insan bilmediğinin düşmanıdır; kendi kusurunu da bilmez. Sen kusur etme; ilim ve olgunluğa çalış. Olgunluk sahipleri yerini bulur...]

٢٣ رحم الله امرء عرف قدره و لم يتعدّ طوره

[23. Allah'ın rahmeti kendi değer ve derecesini bilip de haddini aşmayanın üzerine olsun!]

İde rahmet demâdem Hazret-i Hak

Şu kimseye ki kadrin bildi cânâ

Tecâvüz itmedi kendi yolundan

Tarîk-ı müstakîme geldi cânâ

[Ey can (gibi sevgili dost), Cenab-ı Hak her zaman değerini bilen, kendi yolundan aşmayan ve doğru yola gelen kimseye rahmet etsin!..]

٢٤ لا محبة مع مرء

[24. Tartışma ile sevgi bir arada olmaz.]

Muhâlefet ile olmaz muhabbet

Muvâfık olagör ahbâba cânâ

Muvâfık ise ol şer'-i Resûle

Sözinden çıkma uy ashâba cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), muhalefetle muhabbet olmaz.

Dostlarına uygun (davranışlı) ol. Eğer o Hz. Peygamber'in (tebliğ ettiği İslâm) dinine uygunsa, sözünden çıkma; dostlara uy!]

٢٥ لا سؤدد مع انتقام

[25. İntikamla efendilik birlikte bulunmaz.]

Hiç olmaz intikâm ile ululuk

Sakın sen müntakimce olma cânâ

Sana cevr idene sen eylik eyle

Dem-i fırsat diyü kîn alma cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), intikamla büyüklük hiç birlikte bulunmaz. Sakın sen intikam alan kimse gibi olma. Sana eziyet edene sen iyilik et; "(İşte şimdi) fırsat zamanı!.." diye kin gütmeye.]

٢٦ لا زيارة مع الزعارة

[26. Kötü huylulukla ziyaret olmaz.]

Yaramaz hûy ile yokdur ziyâret

Varup yârânunı incitme cânâ

Güler yüz ile var dosta varırsan

Sakın ekşi yüz ile gitme cânâ

[Kötü huyla ziyaret olmaz. Ey can (gibi değerli dost), gidip dostlarını incitme. Dostuna gidersen, güler yüzle git; sakın ekşi yüzle gitme!..]

٢٧ لا صواب مع ترك المشورة

[27. Danışmayı terk ederek doğru bulunmaz.]

Savâb olmaz ki terk-i meşveretle

Müşâvere ki sünnet oldu cânâ

Umûrunda danış âlimle pîre

İsâbet gerçi minnet oldu cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), danışmayı terk etmekle doğru bulunmaz. Danışmak, istişare etmek sünnettir. İşlerinde âlimle yaşlı olana danış! (O danışma sonucunda) isabet etmek şükür (vesilesi) olur.]

٢٨ لا مروءة لکنوب

[28. Yalancının mürüvveti (mertliği, insanlığı) olmaz.]

Yalancı kişide olmaz mürüvvet

Hemân söz togrı gerek togrı cânâ

Sehâ ehli olur hem togrı sözlü

Degül ümmet o sözi egri cânâ

[Yalancı kimsede insanlık, mertlik, cömertlik olmaz. Ey can (gibi değerli dost), sözün daima doğru olması lâzım, doğru! Cömert kişi doğru sözlü de olur. O sözü eğri olan (yalancı), ümmet değildir.]

٢٩ لا وفاء للملوك⁴²

[29. Hükümdarlarda vefa olmaz.]

Vefâ olmaz cihânun beglerinde

Sakın güldigine inanma cânâ

Eser yele akar suya tayanma

Gözedir fırsatı aldanma cânâ

[Dünyanın beylerinde (idarecilerinde) vefa olmaz. Ey can (gibi değerli dost), sakın (onların yüze) gülmesine inanma. Eser yele, akarsuya dayanma. Onlar fırsat gözetir; aldanma...]

⁴² Vecizenin bu son kelimesi, yazmada sehven "melûl" şeklinde yazılmıştır. Tercümesine bakarak onu "mülûk" şeklinde düzelttik.

۳۰ لا کرم اعتر من التقى

[30. Takvadan daha aziz bir soyluluk ve ululuk yoktur.]

Ululuk yoludur zühd ile takvâ

Azîz olmak dilersen ile cânâ

Zühüdden hiç e'azz yokdur kerem bil

İşün zühd eyle takvâ eyle cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), insanlar arasında aziz olmak istersen (bil ki), zühd ve takva, büyüklük yoludur. Zühdden daha büyük bir ululuk olmadığını bil. İşini zühd eyle; takva eyle.]

۳۱ لا شرف اعلى من الاسلام

[31. İslâm'dan daha yüce bir şeref yoktur.]

Şeref yokdur ki bir İslâmdan a'lâ

Müyesser itdi Mevlâ anı cânâ

Bi-hamdi'llâh şükür yüz bin Hudâ'ya

Ala İslâmla bu cânı cânâ

[Müslümanlıktan daha yüce bir şeref yoktur. Ey can (gibi değerli dost), Allah (bize) onu nasib etti. Elhamdü lillâh, Allah'a yüz bin şükür! (Dilerim ki), bu canı Müslüman olarak alsın...]

۳۲ لا معقل احصن من الورع

[32. Vera(takva)dan daha sağlam bir sığınak yoktur.]

Vera'dan özge bir yer yok sığınam

Sığınacak vera'dur yine cânâ

Harâmdan ihtirâz eyle ki dâ'im

Zafer bulmaya şeytân gine cânâ

[Veradan, takvadan başka bir yer yok ki sığınayım. Ey can, sığınacak yer yine veradır; takvadır. Haramdan her zaman sakın ki, şeytan yine (azdırma ve saptırma konusunda) başarılı olmasın...]

۳۳ لا شفيع انجح من التوبة

[33. Tevbeden daha kurtarıcı bir şefaataçı olmaz.]

Şeff' yok kurtarıcı nefsumizi

Var ise kurtaran bil tevbe cânâ

Meger ide Resûlimüz şefâat

Muhassal idegör sen evbe cânâ

[Nefsimizi kurtarıcı şefaataçı yoktur. Ey can (gibi değerli dost), olsa olsa kurtaran, bil ki, tevbedir. Eğer Peygamberimiz şefaata ederse (o zaman kurtuluşa ereriz). Ey can (gibi değerli dost), sözün özü: Sen Allah'a bağlanmaya bak!..]

۳۴ لا لباس اجمل من السلامة

[34. Sağlık ve selâmetten daha güzel elbise olmaz.]

Selâmetden güzel olmaz libâs hîç

Selâmet vire Mevlâ bize cânâ

İde kalb-i selîmi Hak müyesser

Harâmlardan dürüş perhîze cânâ

[Sağlık ve esenlikten daha güzel giyecek olmaz hiç. Ey can (gibi değerli dost), Allah bize selâmet versin. Cenab-ı Hak (cümlemize) "selim kalp"⁴³ nasib etsin. (Bunun için) haramlardan kaçınmaya çalış!]]

۳۵ لا داء اعبي من الجهل

[35. Cehaletten daha dermansız dert yoktur.]

Cehilden özge dert yokdur kişiye

Yorup âciz iden cehl oldı cânâ

Marazdur bu ki hîç zahmı belüsüz

Olan câhil ki murdâr öldi cânâ

⁴³ Buradaki "kalb-i selîm" tamlamasıyla anılan terkinin geçtiği şu mealdeki ayete işaret edildiği söylenebilir: "Mal ve evlâdın fayda vermediği o günde, ancak Allah'a temiz ve salim bir kalple gelen müstesna..." (Kur'an, Şuarâ Suresi, 26/ 88-89).

[İnsan için cehaletten daha (tedavisi imkânsız) başka dert yoktur. (Tedavi konusunda kişiyi) yorup âciz bırakan, cahillik olmuştur. Bu, yarası hiç belli olmayan bir hastalıktır. Cahil olan, pis ölmüştür...]

٣٦ إعادة الاعتذار تذكير للذنب

[36. Özrü tekrar etmek, yaptığı günahı akla getirmektir.]

Kişi özrini tekrâr eylemek yâd
Ki eski cürmin anmak yine cânâ
Hudâyâ abd-i âsîyem kerem it
Azâb itme afiv kıl gine cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), insanın özrünü tekrar etmesi, eski suçunu hatırlatmak ve anmaktır. Yâ Rabbi, ben günahkâr bir kulum... Bana ihsanda bulun; azab etme; yine affet ey Sevgili (Rabbim)!]

٣٧ التصح على الملاء تقرير

[37. Kalabalık arasında öğüt vermek, azarlamak (rezil etmek) demektir.]

Nasîhat halk içinde başa kakmak
İdersen pendî it tenhâda cânâ
Hudâ'nun adı Settârü'l-uyûbdur
Utandırma anı ortada cânâ

[İnsanlar arasında (birine) öğüt vermek, başa kakmaktır. Ey can (gibi değerli dost, bir kimseye), nasihat edersen, tenhada et. Allah'ın bir adı da Settâr(günahları, kusurları çok örtücü, bağışlayıcı)dır. Onu kalabalık içinde utandırma.]

٣٨ اذا تم العقل نقص الكلام

[38. Akıl tamam olduğunda söz azalır.]

Kelâmı az olur âkıl kişünün
Mahalsiz söylemez ol sözi cânâ

Sözi çok olanun çokdur hatâsı

Giçer bîhûde anun rûzı cânâ

[Akıllı insanın sözü az olur. Ey can (gibi değerli dost), o, sözü yersiz söylemez. Sözü çok olanın yanlışı da çoktur. Onun günü (böyle gereksiz konuşmalarla) boş yere geçer...]

التَّفْيِيعِ جِنَاحِ الطَّالِبِ ٣٩

[39. Aracılık yapan, dilek sahibinin kolu-kanadıdır.]

Şeff' tâliblerün oldı kanadı

İder pervâz anunla yüce cânâ

Hümâ gibi hümâyûn-tâli' olsan

Kanatsız rif'at ol müşkilce cânâ

[Aracı, isteklilerin kolu-kanadı olur. Ey can (gibi değerli dost, insan) onunla yükseğe uçar. Hüma kuşu gibi kutlu bir şansa sahip olsan bile kanatsız yükseliş, işte o hayli zordur...]

٤٠ نفاق المرء ذلله

[40. Kişinin nifakı, horluğudur.]

Nifâkıdur kişünün zilleti bil

Nifâk itme azîz ol sen de cânâ

İki âlemde mezmûmdur münâfık

Cihânda hor muazzeb sinde cânâ

[Bil ki, kişinin horluğu, münafıklığıdır. Ey can (gibi değerli dost), bozgunculuk etme; sen de değerli ve itibarlı ol. Münafık, iki âlemde de yerilmiş, kötülenmiştir: Bu dünyada hordur; kabirde ise azap içinde...]

٤١ نعمة الجاهل كرزضة في مزيلة

[41. Cahilin nimeti, çöplük içindeki yeşillığe benzer.]

Cihânda câhilün ni'meti benzer

Şu bâğa mezbele içinde cânâ

Ne hazz alur giren olur mülevves

Yiyen hod eylemez hazm anı cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada cahilin nimeti, süprüntü içindeki yeşillığe benzer. (Oraya) giren ne zevk alır? (Zevk almaz,) kirlenir; onu(n mahsulünü) yiyen de hazmetmez.]

٤٢ الجرع اتعب من الصبر

[42. Sabırsızlıkla sızlanmak, sabırlı olmaktan daha yorucudur.]

Ceza' itmek sabırdan dahi müşkil

Musîbet irse efgân itme cânâ

Tahammül kıl Hudâ vire mükâfât

Adûyî şâd ü handân itme cânâ

[Sabırsızlıkla sızlanmak, sabırdan daha zordur. Ey can (gibi değerli dost), sana bir musibet dokunsa, feryat ve figanlar etme; tahammül et ki Allah mükâfat versin. (Bela sırasında feryad ederek) düşmanını sevindirme ve güldürme!..]

٤٣ المسؤل حرّ حتى يعد

[43. Kendisinden istekte bulunulan kimse, vaad edinceye kadar hürdür.]

Murâdun istedigün kişi hürdür

İdince matlebi ol va'de cânâ

Hilâf eyler ise ger va'desine

Dime âdem ne şek kul tağda cânâ

[Ey can, istediğini talep ettiğin kişi, o isteği vaad edinceye kadar hürdür. Eğer verdiği söze zıt davranırsa, sen ona adam deme! Şüphesiz o dağda (yabani) bir köle gibidir.]

٤٤ أكبر الاعداء اخفاهم مكيدة

[44. Düşmanların en büyüğü, hilesi gizli olan(düşmanlığını saklayan)dır.]

Adûnun pek büyüğü âlem içre

Odur hîlesi gizli ola cânâ

İde zâhirden senün ile dostluk

Derûnında [da] hîle ola cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada düşmanın pek büyüğü, hilesi gizli; görünüşte seninle dostluk eden, fakat içinde dubara olandır.]

٤٥ من طلب مالا يعنيه فاته ما يعنيه

[45. Mühim olmayan işleri isteyen, mühim olanları kaybeder.]

Kişi nefesine nef'i olmayanı

Taleb eyler ise yok yere cânâ

Giçer nef' ideceği dahi şeyler

Kalır bir özge ol tedbîre cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), insan kendisine faydası olmayanı yok yere isterse, faydalanacağı başka şeyler geçer. O (faydalı şeyler) başka bir tedbire kalır...]

٤٦ السامع للغيبة احد المغتابين

[46. Gıybeti dinleyen, gıybet edenlerin biridir.]

Yine gıybet idenün ol biridür

İşidüp dinler ise anı cânâ

İşitme dinleme hiç gıybet itme

Sakın nâr-ı cahîmden cânı cânâ

[Ey can (gibi değerli dost, bir kimse), gıybeti işitip dinlerse, o yine gıybet edenin biridir. Hiç gıybet etme, işitme, dinleme. Canını cehennem ateşinden sakın.]

٤٧ الدَّلَّ مع الطَّمَع

[47. Horluk ve alçalış, aç gözlülükle beraberdir.]

Tama'la biledür zillet cihânda

Tama' itme zelîl gel olma cânâ
Kanâatle azîz-i âlem ol sen
Bu pendümden benüm ayrılma cânâ
[Ey can (gibi değerli dost), dünyada horluk açgözlülükle
birliktedir. Gel, tamah etme; alçak olma. Sen kanaatle âlemin
azizi ol; benim bu öğüdümden ayrılma.]

٤٨ الراحة مع اليأس

[48. Rahatlık, ümidi/ beklentisi olmamaktır.]
Biledür ye's ile âlemde râhat
Şu nefis me'yûs o râhat oldu cânâ
Cihân fânî bekâ ümmîdin itme
Garaz Hakk'a ibâdet oldu cânâ
[Dünyada rahat, beklentisiz olmakla birliktedir. Ey can
(gibi değerli dost, insanların elindeki şeylerden) ümidini
kesmiş kişi, rahat olur. Dünya fânidir; ondan kalıcılık umma!
(Buraya gönderilmekten) maksat, Allah'a ibadet olmuştur.⁴⁴]

٤٩ الحرمان مع الحرص

[49. Mahrumiyet, hırsla beraberdir.]
Olupdur hırs ile çün yine hırmân
Harîs olma ve mahrûm olma cânâ
Mukadderse olur hırsa ne hâcet
Sakın hırs ile mezmûm olma cânâ
[Mademki hırsla hırman (mahrumiyet) birliktedir⁴⁵; ey
can (gibi değerli dost), öyleyse hırslı olma ve mahrum olma!
(İstediğin şey) Allah tarafından takdir edilmişse, hırsa ne gerek
var? Sakın hırsla yerilmiş olma!]

⁴⁴ Burada "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım."
(Kur'an, Zâriyat, 51/ 56) mealindeki ayete işaret edildiği söylenebilir.

⁴⁵ "Hırs" kelimesini teşkil eden harflerin toplamı, ebced hesabına göre 298,
hırmân'ın yekûnu ise 299'dur. Ebcedde hırs'ı hırmân takip ettiği gibi, hayatta
da hırsın sonu hırmân, yani mahrumiyettir.

۵۰ من کثر مزاحه لم یجل من حقد او استخفاف به

[50. Çok şaka yapan kimseye karşı ya kin beslenir veya o kişi hafife alınır.]

Şunun kim ola her sözinde vâfir
Latîfesi ki olmaz hâli cânâ
Deger hâtıra eylerler ana kîn
Ya derler mashara ya deli cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), her sözünde şakası çok olan kimse, (iki şeyden) boş kalmaz: Ya kalp kırdığından dolayı ona kin güder veya “deli” yahut “maskara” derler...]

۵۱ عبد الشهوة اذلّ من الرّيق عبد

[51. Şehvetin kölesi olan kimse, parayla satın alınmış köleden daha aşağıdır.]

Zelîldür gâyet ile nefis kulı
Hakîkat kuldân anla imdi cânâ
Kul olma nefsüne terk-i hevâ it
Var iken elde fırsat şimdi cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), şimdi şunu anla ki, nefsin kölesi olan, hakiki köleden son derece alçaktır. Nefsine kul olma; şimdi elde fırsat varken, (onun gayr-ı meşru ve kötü) isteğini bırak.]

۵۲ كفى بالظفر شفيحاً للمذنب

[52. Suçlu olana şefaatchi olmak için zafer yeter.]

Yeter düşmene gâlib olmağ için
Günehkâra şefâat anla cânâ
Saâdetdür giriftârun halâsı
Elün hayırda olsun dinle cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), şunu anla ki, düşmana galib olmak için suçluya şefaaf yeter. Düşkünün kurtuluşu saadettir. (Tavsiyemi) dinle: Elin hayırda olsun...]

٥٣ الحاسد مغتاضٌ على من لا ذنب له

[53. Kıskanç kimse, günah işlemeyen kişiye karşı öfkelenir.]

Hased ehli ider hışm u gazab hem
Günâhı olmayan merdüme cânâ
İhânet eyler ol cân [ü] gönülde
Şuna kâdir zer ile sîme⁴⁶ cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), kıskanç olan, günahı olmayan adama kızar, öfkelenir. Altın ve gümüşe gücü yetene (varlıklı kimseye) can ü gönülde ihanet eder.]

٥٤ ربّ ساع فيما يضرّه

[54. Zararına çalışanlar çoktur...]

Katı çok zararına sa'y idici
Acebdür hâl-i âlem şimdi cânâ
Ne assısın bilür ol ne ziyânın
Urur kend' ayağına bendi cânâ

[Ey can gibi değerli dost, şimdi dünyanın hâli tuhaftır: Zararına çalışanlar gayet çoktur!.. O, ne faydasını bilir, ne de zararını... Kendi ayağına prangayı takar.]

⁴⁶ Bu kelime, *سمه* şeklinde yazılmıştır. Gümüş manasındaki Farsça *sîm*'in sinden sonra *yâ* (*y*) ile yazıldığı bilinmektedir. Mısrada geçen *zer*'i göz önünde tutarak ve *yâ* harfinin müstensihçe unutulmuş olabileceğini düşünerek bu kelimeyi "sîme" şeklinde okuduk.

٥٥ لا تتكل على المنى فأما بضائع التوكل

[55. Arzu ve temenniye güvenme! Çünkü o, ahmakların sermayesidir.]

Sakın bahşişe⁴⁷ itme i'timâdı
Hamâkate odur sermâye cânâ
Cihân içinde bir kâra dürüş kim
Tevekkül it Yüce Mevlâ'ya cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), sakın bahşişe (isteklere) güvenme... Ahmaklığın sermayesi odur. Dünya içinde bir işe çalış ve Yüce Mevlâ'ya tevekkül et.]

٥٦ اليأس حرّ و الرجاء رِقّ

[56. Ümitsizlik hürlük, ümit beslemek köleliktir.]

Ye'is bil kişi-zâde kul recâdur
Recâ itme dahı kul olma cânâ
Hudâ'dan it recâ hem ana kul ol
Virir matlûbı gâfil olma cânâ

[Bil ki ümitsizlik doğuştan hür(lük), ummak ise köle(lik)dir. Ey can (gibi değerli dost, insanlardan bir şey), umma ve (onlara) kul-köle olma! (İstediklerini) Allah'tan ümid et ve Ona kul ol! Ey can (gibi değerli dost), Cenab-ı Hak istediğini şeyi verir.⁴⁸ Gafil olma!]

⁴⁷ Bu kelime, müstensih tarafından sehven "bahşişe" şeklinde yazılmıştır.

⁴⁸ Burada Allah'ın kulun istediği her şeyi aynen vermeyebileceğini hatırla(t)mak, kanaatimizce uygun olacaktır. Konuya dair ayetlerden anlaşıldığına göre, Cenab-ı Hak duaya cevap vereceğini bildirmiş (Mü'min Suresi 40/ 60); fakat o isteği aynen kabul edeceği yönünde bir taahhütte bulunmamıştır. İmrân'ın karısının hamileyken karnındaki çocuğu -erkek sanarak- Allah rızası için mabede adaması, fakat kız dünyaya getirmesi üzerine ona "Meryem" adını vermesi, bunun bir örneğidir. Kulun duası aynen kabul edilebilir; İlâhî hikmet ve irade bazen de o dileğe fiilî olarak farklı şekilde karşılık verebilir. Her halükârda samimi yalvarış ve yakarışın boşa gitmeyeceğini, dünyevi veya uhrevi bir mükâfatının olacağını söylemek mümkün görünmektedir.

ظنّ العاقل كهانةً ٥٧

[57. Akıllının zannı, kehanettir.]
Bilür zanniyle âkıl her umûrı
Buyurur (?) hâli ol remmâl cânâ
Olacak şey'e akl eyler şehâdet
Muhâl-i aklı it ihmâl cânâ

[Akıllı kişi her işi zanniyla bilir. Ey can (gibi değerli dost), o, remilci (kum falcısı)⁴⁹ gibi hâli bilir. Akıl, olacak şeye (birtakım delil ve işaretlerle) tanıklık eder. Aklın olmayacak saydığı şeyi ihmal et.]

من نظر اعتبر ٥٨

[58. (Basiretle) bakan kimse, ibret alır.]
Nazar idenler elbette bu kevne
Görür ibret göziyle Hakkı cânâ
Bu mahlûkât-ı âlemdür delîli
Bilür hakkı dimez nâ-hakkı cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), elbette bu varlık âlemine (dikkatle) bakanlar, Hakk'ı bilir; doğruyu ibret gözüyle görür. Onun delili, bu âlemdeki yaratılmış olan şeylerdir. (İbretle bakan) Cenab-ı Hakk'ı (veya gerçeği) bilir; doğru olmayanı söylemez.]

⁴⁹ Hz. Ali'ye nisbet edilen vecizede akıllı kişinin tecrübe, müşahede ve bazı delillere dayalı zannının, gaybi bir meseleyi bilme yönünden kehanet gibi olduğu belirtilmiştir. Sözlükte "kum" manasına gelen remil ise bir gizli bilgi dalı olup birtakım mühim meselelerin hususi şekiller vasıtasıyla bilinebileceği iddiasına dayanır. Remil hattı sorulduğunda Hz. Peygamber'in şu cevabı verdiği nakledilir: "Eskiden kum üzerine hat çizen bir nebi vardı. Kimin hattı onunkine uygun düşerse o isabet etmiş sayılır." (*Müslim*, "Selâm", 21, *Ebü Dâvûd*, "Tıb", 23). Konuya dair araştırma ve inceleme yaparak bilgi veren ilim adamları, remil yoluyla gaybı bilmeyi mümkün görmemişlerdir. (Fazla bilgi için bk. Ahmed Rifat, *Lûgat-ı Târîhiyye ve Coğrâfiyye*, İstanbul 1299, c. 3, s. 301-303). Ancak Cenabı Hakk'ın bazı salih kullarını sadık rüya, ilham, keşif gibi yollarla gaybi ilminden haberdar edebileceği de anlatılmıştır.

٥٩ العداوة شغل شاغل

[59. Düşmanlık, (faydalı işten alıkoyan) bir meşguliyettir.]

Adâvet itme âlemde adâvet

Ki bir özge şuguldür anla cânâ

Hasedle kibr ile kîn ile meşgûl

Seni eyler olur resm ile cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), düşmanlık etme; dünyada düşmanlığın başka bir meşguliyet olduğunu anla. O, seni kıskançlık, kibir ve kinle meşgul edici olur.]

٦٠ القلب اذا اكره عمى

[60. Gönül bir şeye zorlandığında körelir.]

Kerâhet ile çün kalb olur a'mâ

Sakın tab'una zahmet virme cânâ

Safâ-yı bâl ile işle her işi

Yorulduğu yere pek sürme cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), mademki sevmeme ile kalp körelir, o hâlde sakın yaratılışına zahmet verme. Her işi gönül huzuruyla yap; (kalbinin) yorulduğu yere onu sürme.]

٦١ الادب صورة العقل

[61. Edeb, aklın suretidir (yansımasıdır).]

Edeb dinildi aklın sûretidür

Edebsizde ne sûret ola cânâ

Edeb var aklı vardı[r] fi'l-hakîka

Vefâ um bil hakîkat ola cânâ

[“Edeb, aklın suretidir” (alâmetidir) denildi. Ey can (gibi değerli dost), edepsizde nasıl yüz olur ki?!. Hakikatte edeb var(sa), (o kimsenin) aklı vardır. Ondandır vefa ümid et; bil ki (edeb sahibinden böyle güzel bir huyu da ummak) gerçek olur.]

٦٢ لا حياء لخریص

[62. Açgözlünün utanması olmaz.]

Harîsün yok durur aslâ hayâsı

Gider hırsı hayâ it sen de cânâ

Hayâ îmândan oldu ol mü'eddeb

Olur makbûl edebli bende cânâ

[Hırslı ve açgözlü olanın asla hayâsı yoktur. Ey can (gibi değerli dost), hırsı gider; sen de hayâ et! "Hayâ (duygusu) imandandır"⁵⁰; edepli ol! Edepli kul (Hak ve halk indinde) makbul olur.]

٦٣ من لا نت اسافله صلبت اعاليه

[63. Aşağıdakileri (Küçükleri/hizmetçileri) yumuşak huylu olan kimsenin yukarıdakileri (büyükleri/ düşmanları) sert olur.]

Kişi ednâ olana kendisinden

Tevâzu' eylese her demde cânâ

Görinür kendiden a'lâya ol kes

Mehâbetli dahi ekrem de cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), insan kendisinden daha altta olana her zaman alçakgönüllü davranırsa, o kimse kendisinden daha üstün olana heybetli ve pek büyük görünür.]

٦٤ من اوتى فى عجانة قلّ حياؤه و بدؤ لسانه

[64. Kendisine makattan verilen (livata yapılan) kimsenin hayâsı az ve dili bozuk olur.]

Şu kişinin ki evvel tâzelikte

Giçerse ensesine kimse cânâ

Hayâsı az olur budur alâmet

⁵⁰ Bu mısradaki, "Hayâ imandandır" (*Buhârî*, "İman" 16, 3; "Edeb" 77) manasındaki hadis iktibas edilmiştir.

Dili murdâr olur her inse cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), çocukluk veya ilk gençliğinde arkasına geçilen (kendisine gayrı meşru bir fiil işlenen) kimsenin utanması az olur. O hayâsızlığa işaret, herkese karşı ağzının bozuk olmasıdır.]

٦٥ السَّعِيدُ مِنْ وَعْظِ بَعْضِهِ

[65. Bahtiyar, başkalarının hâlinden öğüt alandır.]

Saîd odur⁵¹ ki gayrıya vaazdan

Nasîhat ala kendisi de cânâ

Bula dünyâ ve ukbâda saâdet

Müyesser ola ikisi de cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), kutlu, mutlu, başkasına verilen öğütten kendisi de nasihat alan, böylece dünya ve ahirette saadet bulan ve (şahsına bahtiyarlığın) ikisi de nasib olan kişidir.]

٦٦ الْحِكْمَةُ ضَالَّةُ الْمُؤْمِنِ

[66. Hikmet, müminin yitiğidir.]

Sakın bahs itme hikmetden ki hergiz

Kişi azdırıcı [ol] bahsi cânâ

Dükenmedi ki gayri Hak kelâmı

Sırâtı an ölüm an ba'si cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), sakın felsefeden, insanı doğru yoldan saptırıcı konulardan bahsetme. Başka Hak kelâmı (doğru söz) tükenmedi ki!.. Ölümü, öldükten sonra dirilişi ve sırat köprüsünü an...]

٦٧ الشَّرُّ جَامِعٌ لِمَسَاوِي الْعِيُوبِ

[67. Şer, bütün kusurların kötü yönlerini bir araya getirir.]

Yaramazlık ki câmi' cümle aybı

⁵¹ Bu kelime Arap harfli asıl metinde "olur" şeklinde yazılıdır.

Yaramaz olma eylik eyle cânâ

Elünden gelmese bârî dilünle

Hayır it herkese hoş söyle cânâ

[Kötülük, faydasız ve uygunsuz oluş, bütün kusurları bir araya getirir. Ey can (gibi değerli dost), kötü olma; iyilik et! Elinden gelmese, bari dilinle iyilik et; herkese güzel söz söyle!..]

٦٨ كثرة الوفاق نفاق و كثرة الخلاف شقاق

[68. Çok muvafakat nifaka, çok muhalefet de şikaka (bozuşmaya) sebep olur.]

Bir âdemle ziyâde ihtilâtun

Nifâk oldu sonunda dindi cânâ

Hilâfin hod ziyâde sonı budur

Düzensizlik hemân bilindi cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), “Bir kişiyle fazla karışıp görüşmen, sonunda nifak olur.” dedi. Fazla muhalefet etmenin sonunun daima rahatsızlık olduğu bilindi...]

٦٩ ربّ امل خائب

[69. Nice ümit edilen şey, boşa çıkar...]

Cihân içinde çok çok iden ârzû

Olur nevmîd gider ârzûsı cânâ

Heves itme bu dünyâ varlığına

Çıkarmaz başa bu bir kesi cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), dünyada çok istekte bulunan, ümitsiz olur; onun arzusu gider. Bu dünya varlığına, servetine heves etme. Çünkü bu (dünya) hiç kimseyi şımartmaz...]

٧٠ ربّ رجاء يؤدى الى الحرمان

[70. Nice ümitler, (sahiplerini) mahrumiyete uğratmıştır...]

Mü'eddî çok recâ mahrûmlığı pes

Recâyı ko ziyâde itme cânâ

Talebde Hak'dan itme sen kusûrı

Viren Hak bâdi lâzım dindi cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), çok ümit mahrumluğa sebeptir. Ummayı bırak; fazla ümitli (beklenti içinde) olma. Sen, Cenab-ı Hak'tan istemekte kusur etme. "(İstenen şeyleri) veren Allah'tır; (o istekleri elde etmek için) sebep(lere teşebbüs) de lâzım..." dendi.]

٧١ ربّ ارباح يودى الى الحسran

[71. Nice kazançlar var ki, sonunda ziyana sebep olur..]

Ziyâde çok ribih oldı mü'eddî

Ziyânı anla muhkem sen de cânâ

Tutalum müşterî ile ya muhtâc

Ya insâf nirde İslâm kanda cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), çok fazla kazanç, zarara sebep olur. Bu işi sen de sağlamca anla. (Bu zararı) müşteri veya muhtaç için farz edelim... İnsaf nerede, Müslümanlık nerede?!.]

٧٢ ربّ طمع كاذب

[72. Sonu hüsrân olan nice aç gözlülük vardır.]

Tama' idici çok olur yalancı

Tama' itme yalan olmaya cânâ

Ne hâsıldur tama'dan ya kizibden

Kelâm-ı sıdkı it sermâye cânâ

[Açgözlü ve aşırı istekli kimse, çok yalancı olur. Ey can (gibi değerli dost), açgözlülük etme ki yalan olmasın. Tamahtan ve yalandan ne çıkar?!. Sen doğru sözü kendine sermaye et.]

٧٣ البغى سائق الى الحين

[73. Azgınlık, insanı helâke sürükler.]

Bagıy bâgî olanı alır elbet

Sürer vakt-i helâke anla cânâ

Hudâ nefsumizi saklaya her gâh
Bizüm azmakdan imdi dinle cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), azgınlık elbette azgın olanı alır, helâk vaktine sürükler... Şimdi dinle ey can (gibi değerli dost), Allah bizim nefsimizi azmaktan her zaman korusun!]

٧٤ في كلِّ جرعة شرقية و مع كلِّ اكلة غصّة

[74. Her yudumda bir boğaz düğümlemesi ve her lokmada bir yutkunma zorluğu vardır.]

Bir içim suda vardur çok meşakkat
Yemek yerkenki her lokmada cânâ
Ne denlü gussa var fikr eyle bir dem
Şükür kıl ya ne var bakmada cânâ

[Bir içim suda çok zahmet vardır ey can (gibi değerli dost), yemek yerken her lokmada da ne kadar tasa var... Bir an düşün ve şükret. (Görmeksizin ve düşünmeksizin) bakmada ne (fayda) var?!.]

٧٥ من كثر فكره في العواقب لم يشجع

[75. Sonuçları çok düşünen cesur olmaz.]

Sonını fikr iden olmaz bahâdır
Meseldür söylenür âlemde cânâ
Bahâdırlık hemân sana mı kaldı
Fikirsiz kişi kalur gamda cânâ

[Ey can (gibi değerli dost, şu vecize), dünyada atasözü gibi söylenir: “Sonunu (çok) düşünen cesur olmaz.” Yiğitlik hemen sana mı kaldı?!. (İşin sonunu) düşünmeyen kişi, kederde kalır.⁵²]

⁵² Arapça vecizede işlerin sonlarını çok düşünenin cesur olmayacağı ifade ediliyor. Denebilir ki, bu cümle, hem kötü fiillerin sonlarını çokça düşünenin onları işlemeye cüretkâr davranamayacağını, hem de esasen iyi olmakla beraber içinde tehlike ve zarar ihtimali de bulunan amellerin akıbetlerini fazlaca düşünenin cesaretinin kırılacağını anlatmaktadır. Dolaylı olarak telkin

٧٦ اذا حلت المقادير ضلّت التدابير

[76. Takdir edilenlerin düğümü çözülünce, tedbirler boşa gider...]

Kazâ gelince gözler görmez olur⁵³

Bozar tedbîri Hak ol demde cânâ

Çözülürler kaçarlar cümle etbâ'

Azarsın şâhrâh içinde cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), İlâhî takdir meydana gelince, gözler görmez olur; Cenab-ı Hak o anda tedbiri bozar. Sana uyan ve arkandan giden herkes çözülür ve kaçar da büyük ve işlek yol içinde yolunu şaşırırsın...]

٧٧ اذا حلّ القدر بطل الحذر

[77. Kaderin düğümü çözülünce, sakınma boşa gider...]

Hudâ'dan bir belâ olunca nâzil

Sakınmanun ne olur nef'i cânâ

Velî saklasa yine Hazret-i Hak

Zarar virmez (?) sana bil ef'i cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), Allah'tan bir belâ inince, sakınmanın ne faydası olur?! Fakat yine Cenab-ı Hak korusa, bil ki, sana yılan (veya fena tabiatlı kimse) zarar vermez...]

٧٨ الاحسان يقطع اللسان

[78. İyilik, dili keser. (Aleyhte konuşmayı engeller.)]

Keser a'dâlarun dilini ihsân

Bıçakdan artık ihsân eyle cânâ

Adâvet hod gider ihdâ olunsa

edilen fikir, zayıfça görünen kayıp, tehlike ve zarar ihtimallerinin, girişeceği iyi işlerden insanı vazgeçirmemesi gerektiğidir.

⁵³ Bu mısra, "Kaza (İlahi takdirin hükmü meydana) gelince, göz kör olur" manasındaki اذا جاء القضاء عمى البصر sözünün tercümesidir.

Gehî ihsân gehî⁵⁴ mihmânla cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), iyilik, düşmanların dilini bıçaktan fazla keser. Hediye verilse, düşmanlık gider.⁵⁵ Bazan iyilik, bazan da misafir(etmek)le (insanların aleyhte konuşması engellenebilir)...]

٧٩ الشرف بالفضل والادب لا بالاصل والتسب

[79. Şeref, soy sople değil, fazilet ve edepledir.]

Şeref asl ü neseble dahi olmaz

Müşerref fazl ü edeb⁵⁶ ehli cânâ

Kemâl ü ma'rifet öğren şeref bul

Adüvdür nefse dindi cehli cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), şeref, soy-sopla daha çok olmaz. Fazilet ve edep sahipleri şereflenmiştir. Olgunluk ve ilim, irfan öğren; şeref bul. "Cehaleti, insanın kendisinin düşmanıdır" dendi...]

٨٠ اكرم الادب حسن الخلق

[80. Edebin en iyisi, güzel ahlâktır.]

Edebün ekremidür hüsn-i hulk bil

Sakın sen sû'-i hulkdan imdi cânâ

Demâdem eylik it olma ki bed-nefs

Hudâ eyüleri begendi cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), bil ki, huy güzelliği edebin en üstünüdür. Şimdi sen huy kötülüğünden sakın; her zaman iyilik et; kötü huylu olma! Çünkü Allah iyileri sever.⁵⁷]

⁵⁴ Bu kelime, yazmada "gâhî" şeklinde kayıtlıdır. Kullanılan aruz kalıbını gözeterek onun müstensih yanlışı olduğunu düşündük ve "gehî" şeklinde düzeltilmesini gerekli gördük.

⁵⁵ "Hediyeleşin. Çünkü hediye gönüllerdeki düşmanlığı giderir." mealinde bir hadis vardır. (*Tirmizî*, "Velâ'e", 6).

⁵⁶ Bu kelime "edeb" yerine "âdâb" olsa, imale giderilmiş olur.

٨١ اكرم التّسبب حسن الادب

[81. Soyun en şereflişi, terbiye güzelliğidir.]

Sakın asl ü nesebe olma mağrûr

Neseb ekremi edeb oldı cânâ

Edebsiz mu'teber olmaz cihânda

Mü'eddeb 'âli-neseb oldı cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), sakın soyuna-sopuna güvenip aldanma! Çünkü soyun en büyüğü edep olmuştur. Edepsiz kimse dünyada itibarlı olmaz. Edepli, terbiyeli kişi yüksek soylu olmuştur.]

٨٢ افقر الفقر الحمق

[82. Fakirliğin en büyüğü ahmaklıktır.]

Hamâkat ehlidür gâyetde muhtâc

Gerek akl-ı maâş kişide cânâ

Şu kim fehm itmeye nef' ile zarrın

Anun mühmel ki her işi de cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), son derece fakir olan ahmaklardır. İnsanda maaş aklı (dünyada geçim işini düşünen akıl) olması lâzım... Fayda ve zararını anlamayan kimsenin her işi ihmal edilmiştir...]

٨٣ اوحش الوحشة العجب

[83. Korkulacak şeylerin en korkuncu, kendini beğenmişliktir.]

Tekebbürlükden olur katı vahşet

Görür kendi özin her demde cânâ

Kamu emsâl ü akrânından 'âlî

Kalur ucb ile uğrar bende cânâ

⁵⁷ Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde Allah'ın kimleri sevdiği belirtilmiş; iyilik edenleri (2/195), tevbe edenleri (2/222), kötülükten sakınanları (3/76), sabredenleri (3 /146), tevekkül edenleri (3 /159), temizlenenleri (9 /108), adil olanları (49/ 9) sevdiği bildirilmiştir.

[Son derece ıssızlık ve yalnızlık, büyüklenmekten meydana gelir. Ey can (gibi değerli dost, kibirli kimse), her zaman kendisini bütün benzerleri ve akranından üstün görür. Kendini beğenmişlik yüzünden (yalnız) kalır; prangaya rast gelir...]

اغنى الغناء العقل ٨٤

[84. Zenginliğin en büyüğü, akıldır.]

Viren baylık ziyâde akl olupdur

Akılsızlar fakîrdir şöyle cânâ

Hudâ vire akıl baylığı her dem

El aç Hakk'a duâlar eyle cânâ

[(İnsana) zenginlik veren şey, fazla akıl olmuştur. Ey can (gibi sevgili dost), akılsızlar da öyle fakirdir. El aç, Cenab-ı Hakk'a dualar et. Allah, her zaman akıl zenginliği versin!]

الطامع في وثاق الدَّلِّ ٨٥

[85. Aç gözlü olan, horluk zinciriyle bağlıdır.]

Tama' idici bend-i zillet içre

Tama' itme halâsun ola cânâ

Kanâat kıl Hudâ elbet virür çok

Mukadder itdigin her kula cânâ

[Açgözlü kimse horluk prangası içindedir. Ey can (gibi değerli dost), aşırı istekli olma ki (o prangadan) kurtulasın. Kanaat et; elbet Allah her kula takdir ettiği şeyi çok verir.]

احذروا نثار النعم فما كل شارذ بمردود ٨٦

[86. Nimetlerin elden kaçmasından sakının! Çünkü her kaçan iade edilmez.]

Hazer eylesen bu ni'met gitmesinden

Tağılan şey giri gelür mi cânâ

Bir at kim nâgehân ya kaçsa gitse

O âsân dönmesi olur mı cânâ

[Bu nimetin gitmesinden sakının! Ey can (gibi değerli dost), dağılan şey geri gelir mi? Bir at ansızın kaçsa gitse, onun dönmesi kolay olur mu?!.]

٨٧ أكثر مصارع العقول تحت بروق الاطماع

[87. Akılların belâlarının pek çoğu, açgözlülük şimşekleri altındadır.]

Akıllar pehlivânı yeri ekser
Tama' berkınun altındaki cânâ
Tama' ra'dı ki o dem şakıya berk
Güreşçi şaşar ol hîndeki cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), akıllar pehlivânının yeri, çok kere tamah yıldırımının altındadır. Tamah gök gürültüsü şiddetli şimşek çaktığında, o zaman güreşçi şaşar...]

٨٨ من ابدى صفحته للحقّ ملك و من اعرض عن الحقّ هلك

[88. Yüzünü Hak'a, gerçeğe çeviren kişi, sahip olur; Hak'tan yüz çeviren kişi ise helâk olur.]

Şu kim Hak cânibin dutsa yanılmaz
Kaçarsa Hak'dan ol kes imdi cânâ
Mukarrerdür helâk olur o âdem
Eger i'râz⁵⁸ ide dinildi cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), "Hak tarafını tutan yanılmaz. O kimse şimdi Hak'tan yüz çevirse, muhakkak o adam helâk olur" denildi.]

⁵⁸ Bu kelime, Arap harfli metinde -tahminimize göre müstensih yanlış sonucu- "izhâr" şeklinde yazılıdır. Tercümenin Arapça söze uygun bulunması için onu "i'râz" biçiminde düzelttik.

۸۹ اذا املقتم فتاجروا الله بالصّدقة

[89. Fakirleştiğinizde sadaka vererek Allah ile ticaret edin.]

Kaçan siz olsanız gâyetde muhtâc

Sadakayla ticâret eyle cânâ

Ola Allah için ammâ ticâret

Hudâ'ya dâ'imâ şükr eyle cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), siz son derece fakir olduğunuzda, sadakayla ticaret edin. Ancak bu ticaret Allah için olmalıdır. Hakk'a her zaman şükret!]

۹۰ من لان عوده كثفت اغصانه

[90. Ağacı yumuşak olanın, dalları sert olur.]

Şunun kim ûdi çün lüle mülâyim

Budakları kavî olur ki cânâ

Mülâyemet gerek ahbâba dâ'im

O muhabbetler arturur ki cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), ağacı lüle gibi yumuşak olanın, budakları kuvvetli olur. Dostlara karşı daima yumuşak huylu olmak lâzım... O (yumuşak davranış), sevgileri artırır.]

۹۱ قلب الاحمق في فميه

[91. Ahmağın kalbi ağzındadır.]

Hemân ağzındadır bil kalb-i ahmak

Ne gelse kalbine söyler o cânâ

Fikir itmez ki nefesine zarar var

Muhassal eyü degül işbu cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), bil ki, akılsızın kalbi ağzındadır. O, kalbine ne gelse söyler. (Böyle hatırına ne gelse onu söylemekte) kendisine zarar olduğunu düşünmez. Kısacası, bu (akılsızca davranış) iyi değil...]

٩٢ لسان العاقل في قلبه

[92. Akılının dili, kalbindedir.]

Olur âkıllarun kalbinde dili

O hiç nâdâna sırrı dir mi cânâ

Hatâ degmede itmez akl-ı kâmil

Fikirsiz bir iş eyler mi cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), akıllı kişilerin dili kalbinde olur. O hiç cahile sırrını söyler mi?! Olgun akıl sahibi, kolay kolay hata etmez. (Öyle kişi) bir işi düşünmeden yapar mı?!.]

٩٣ من جرى في عنان امله عثر باجله

[93. Dizginlerini emellerine (arzularına) veren kişi, eceliyle tökezler.]

Hevâ-yı nefse her kim oldı tâbî'

Çeker vakt-i ecel zahmeti cânâ

Meded şeytân ile nefsüne uyma

Hudâ ide hemân rahmeti cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), her kim nefsinin isteğine uyarsa, ölüm vaktinde zahmet çeker. Aman şeytanla nefsine uyma ki, Allah daima rahmet etsin...]

٩٤ اذا وصلت اليكم اطراف النعم فلا تنفروا اقصاها بقلة الشكر

[94. Nimetlerin uçları size ulaştığında, az şükretmekle onun sonunu ürkütmeyin!]

Size vâsıl olunca ni'met-i Hak

Yiyüp kaçman şükürsüz anda cânâ

Duâ eylen ki ni'met âhirinde

Ziyâde ide Hak sonun da cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), Cenab-ı Hakk'ın nimeti size ulaşınca, yiyip oradan şükürsüz kaçmayın! Nimetin nihayetinde dua edin ki, Allah sonunda da artırsın.]

٩٥ اذا قدرت على عدوك فاجعل العفو عنه شكراً للقدرة عليه

[95. Düşmanına galip geldiğinde, galibiyetin şükrü olarak onu affet!]

Zafer bulsan eger ki sen adûya

Yine suçın anun afv eyle cânâ

Bu afvun ola şükrâne anun-çün

Ki fırsat virdi Hak lutfiyle cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), eğer sen düşmanına üstün gelsen, yine onun suçunu affet. Bu affın, Allah'ın lutfuyla (hasmına karşı galibiyet) fırsatı vermesinin şükrü olsun.]

٩٦ ما اضر احد شيئاً الا ظهر في فلتات لسانه و صفحات وجهه

[96. Hiç kimse kalbinde bir şeyi gizlemez ki, dilinin sürçmesi ve yüzünün ifadesiyle onu açığa çıkarmasın...]

Kimün kalbinde bir şey olsa muzmer

Olur zâhir ki elbet yine cânâ

Olur cârî lisânından ya ansız

Ya bir yüzden bilinür gine cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), kimin kalbinde bir şey gizli olsa, elbet o yine ortaya çıkar: Ya ansızın dilinden akıcı olur veya yine yüzün(ün çizgilerin)den bilinir...]

٩٧ البخيل مستعجل الفقر يعيش في الدنیا عيش الفقراء و يحاسب حساب الاغنياء

[97. Cimri, fakirlik hususunda acelecidir; dünyada fakirler gibi yaşar, ahiretteyse zenginler gibi sorguya çekilir.]

Bahîl eyler acele fakra dâ'im

Fakîrâne geçinür bunda cânâ

Virür ukbâda ganîler hisâbın

Muhassal dertli bunda sinde cânâ

[Cimri, devamlı yoksulluğa acele eder: Bu dünyada fakir gibi geçinir, ahirette zenginlerin hesabını verir. Sözün kısası, bu dünyada da dertli, kabirde de (öbür dünyada da)...]

٩٨ لسان العاقل وراء قلبه

[98. Akılının dili, kalbinin ötesinde...]

Dili âkıllarun kalbi önünde

Ne dirse kalbi irşâd ile cânâ

İder kalbi lisânına hidâyet

Gider gam kalur ol şâd ile cânâ

[Akıllı kişilerin dili, kalbinin önündedir. Ey can (gibi değerli dost, onlar), ne derse, kalbinin doğru yol göstermesiyle (der)... Kalbi diline hidayet eder. Keder gider; o, sevinçle kalır.]

٩٩ قلب الاحمق وراء لسانه

[99. Ahmağın gönlü, dilinin ötesindedir.]

Yine dili önünde kalb-i ahmak

Olur diline tâbî' kalbi cânâ

Ne var kalbinde anı dili söyler

Muhassal olsa sırr-ı sulbi cânâ

[Yine ahmağın kalbi dilinin önündedir; kalbi diline uyar. Kalbinde ne varsa, sülâlesiyle ilgili bir sır olsa da onu dili söyler.]

١٠٠ اللهم اغفر رمزات الاحاظ و سقطات الالفاظ و شهوات الجنان و هفوات اللسان

[100. Allahım, gözlerimizin işaretlerini, sözlerimizin yanlışlarını, kalbimizin şehvetlerini ve dilimizin sürçmelerini affet!]

Hudâ'ya idelüm dâ'im duâyı

Bizi yarlıgaya her demde cânâ

Cürümler eyledik itdik işâret

Gözümüz ile gayra anda cânâ

Dilimiz ile söyledik hatâyı

Hevâ-yı nefse tâbî' bende cânâ

[Ey can (gibi değerli dost), daima Allah'a dua edelim ki her zamanda bizi affetsin. Günahlar işledik... O konuda gözümüzle başkasına işaret ettik... Hatayı (uygunsuz sözleri) dilimizle söyledik... Nefsinin isteklerine uyan kullarız...]

Hâtîme

Hatâ-yı mahz olup cümle kelâmum
Benüm-çün bir hayır ya kanda cânâ

Tamâm oldı bi-hamdi'llâh kitâbum
Hudâ avni ile bu demde cânâ

Saferü'l-hayrun oldı evsatı hem
Hamîs idi mübârek gün de cânâ

Bin elli dört idi hicret Resûle
Hak andan itmeye şermende cânâ

Olupdur Aksarâyî bunı münşî
Fakîr Seyyid Hasan bir bende cânâ

Olupdur vâlidî Hâcî Efendi
Bulur rahmet hemân anlar da cânâ

Cemî'-i Müslimîn ile İlâhî
Duâmuz it kabûl her demde cânâ

Temme.

[Aziz dostum, bütün sözlerim ancak hatadan ibaret oldu; ya benim için bir hayır nerede?!. Allah'a şükür, kitabım, onun yardımıyla hayırlı Safer ayının tam ortasında, hem de mübarek Perşembe gününde tamamlandı. Sene, Hz. Peygamber'in (Allah, bizi -ceza gününde- ondan utandırmasın) hicretinin 1054.

yılıydı. Bunu meydana getiren Aksaraylı, Allah'ın âciz kulu, Seyyid Hasan'dır. Babası, Hacı Efendi'dir; onlar da bütün Müslümanlarla birlikte rahmet bulsunlar! Allah'ım, duamızı her zaman kabul et!..]

KAYNAKLAR

- Ahmed Rifat, *Lügat-ı Târîhiyye ve Coğrâfiyye*, İstanbul 1299/1881-82.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ül-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat- İbnülemin Mahmud Kemal, İstanbul 1951-55.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya, I-II, İstanbul 1945-47.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333-1342 / 1915-1924.
- Cankurt, Hasan, *Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Miftâhu's-saâde Adlı Manzum Kasîde-i Bürde Şerhi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi 2013.
- Cankurt, Hasan *Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve "Miftâhu's-Sa'âde" Adlı Manzûm Kasîde-i Bürde Şerhi*, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Akçağ Basım Yayın, Birinci Baskı, Ankara 2015.
- Cankurt, Hasan, "Seyyid Hasan Rızâyî El-Aksarâyî ve Tuhfetü'l-Kudât Adındaki Manzûm Eseri". *İstanbul Kültür Üniversitesi IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, 27-28 Ağustos 2012-Bildiriler, TUDOK, s. 219-226.
- Cankurt, Muhammet H., *Tezkiretü's-Sâlikîn ve Risâletü'n-Nâdimîn (Azîz Mahmûd Hüdâyî Menâkıbnâmesi) Metin-İnceleme-Sözlük-Dizin*. Ankara: Berikan Ofset Matbaa 2021.

- Ceyhan, Âdem, “Aksaraylı Hasan Rızâî’nin Sad-Kelime-i Alî Tercümesi”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, Kasım 2019, c. 6, Sayı 16, s. 371-400.
- Ceyhan, Âdem- Fatih Koyuncu, “Kastamonulu Müderris Hâceğîzâde Mustafa Efendi’nin Sad-Kelime-i Hz. Ali Tercümesi”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 2020, Sayı 13, s. 84-153.
- Ceyhan, Âdem-Halil Çeçen, “Diyarbakırlı Bir Hattat, Müderris ve Nakîbü’l-eshrâf: Seyid Kâsım Gubârî ve Hz. Ali’den Yüz Söz Tercümesi”, *Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu 02-05 Kasım 2016, Diyarbakır 2017*, c. 2, s. 819-849.
- Ceyhan, Âdem, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara 2006.
- Ceyhan, Âdem, “Usûlî’nin Hadis ve Vecize Tercümelere”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2001-2003, İstanbul 2003, cilt XXX, s. 147-188.
- Ceyhan, Âdem, “Vahdetî’nin Sad-Kelime-i Hazret-i Murtaza Tercümesi”, *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi*, c.1, sayı 1 (Yaz 2004), s. 21-68.
- Ceyhan, Âdem, Rukiye Telli, “Hz. Ali’ye Ait Yüz Sözün Manzum Bir Tercümesi”, *Prof. Dr. Mehmet Arslan’a Armağan*, Sivas 2019, s. 205-232.
- Çağırıcı, Mustafa, *Hasan Rızâyî ve Tezkiretü’s-Sâlikîn ile Mahmûdiyye Adlı Eserleri Tahkîk ve Değerlendirilmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Çelik, Aysun, *Türk Edebiyatında ‘Gülistân’ ve Hasan Rızâyî’nin ‘Cûy-ı Rahmet’ Adlı Manzum Gülistân Şerhi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2017.

- Eken, Ramazan, *Hasan Rızâyî'nin Kân-ı Ma'ânî Adlı Manzum Farsça-Türkçe Sözlüğü*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2016.
- Erdoğan, Kenan- Hasan Cankurt, "Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi, 'Teceliyyât' Adlı Arapça Eseri Ve Teceliyyât'a Hasan Rızâyî El-Aksarâyî Tarafından Yapılan Manzûm-Mensûr Türkçe Tercüme/Şerh Üzerine". *Turkish Studies*, Volume 8/4 Spring 2013, p. 783-816.
- Gökyay, Orhan Şaik, "İmâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 22, s. 177-178.
- Hanîfzâde Ahmed Tâhir, *Âsâr-ı Nev*, Nova Opera ab Ahmed Hanîfzâdeh Ad Continuumdum Haji Khalfae Lexion Bibliographicum Collecta Et Ad Ordinem Literarum Disposita Ad Codicis Vindobonensis Fidem Primum Edidit, Gustavus Fluegel, 1835-1858.
- Hasan Rızâî el-Aksarâyî, *Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Ğaffâr*, Selimiye- İbrahim Hakki Konyalı Ktp. nr. 65.
- Hasan Rızâî El-Aksarâyî, *Nüzhetü'l-Ebrâr El-Muttali' Li-Esrâri'l-Ğaffâr*, Edisyon Kritik-Çeviri: Hasan Uçar-Mustafa Şen, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, Ankara 2017.
- İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdis 'alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Beyrut, 1418 / 1997.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, İstanbul Maarif Basımevi, c. 2, 1959.
- Mustafa b. Şemseddin (Ahterî), *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1310/ 1892.
- Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddîn, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-niseb ve'l-kuna ve'l-elkâb*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, Nr. 628.

- Okatalı, Betül, *Hasan Rızâyî-i Aksarâyî ve Şiirleri*, DBY Yay. İstanbul 2023.
- Reşîdüddin Vatvat, *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü Gül-i Sad Berg*, Çeviren Hocazâde Abdülaziz Efendi, Hazırlayan Âdem Ceyhan, Buhara Yayınları, İstanbul, 2008.
- Turan, Muhittin, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara-Turkey, p. 2939-2992.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul Dergâh Yay. 8 c. 1976-98.
- Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara AKM Yay. 2002-2007.
- Vardarlı Abdülhâdî Efendi, *Tuhfetü'l-ihvân* (Dostlara Armağan) Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü, haz. Âdem Ceyhan- Muhammet H. Cankurt, Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay. Ankara 2021.